

VPLYV POLITIKY „SOVIETSKEHO ĽUDU“ NA ETNICKÚ IDENTITU ZAKARPATSKÝCH SLOVÁKOV V OBDOBÍ ZSSR

ŠTEFAN IŽÁK

IŽÁK, Štefan. The Impact of the “Soviet People” Policy on the Ethnic Identity of Slovaks in Transcarpathia during the USSR Period. *Historický časopis*, 2026, 74, 1, pp. 101-132, Bratislava.

The paper deals with the ethnic identification of the Slovaks of Transcarpathia (currently part of Ukraine) during the Soviet Union period (1945–1991). During these decades, we can observe the Soviet effort to create the “Soviet people” (or “nation”) without specific (non-Russian) ethnic, cultural, language, or religious characteristics. The paper aims to analyse how these Soviet assimilation policies influenced the ethnic identification of the Transcarpathian Slovaks and how they tried to preserve their ethnic identity. To achieve this aim, we conducted field research in Transcarpathia and visited localities with the Slovak minority between March and June 2024. The oral history method has helped us to collect local people’s memories of the studied period. The concept of the collective memory of a social group (the Transcarpathian Slovaks) is a key theoretical concept through which we understand the respondents’ interpretations of the past. Even though this memory is composed of the individual memories of the group members, it is shaped by the collective, its norms, and current needs, and is regularly re-interpreted. Assimilation policies and the concept of the Soviet people dynamized natural assimilation processes but could not fully marginalize Slovak ethnic identity. The research reveals how ethnic minorities can preserve their identities in an undemocratic environment and how they can resist assimilation policies.

Key words: Slovaks. Transcarpathia. The Soviet Union. The “Soviet People”. Assimilation. Oral History.

DOI: <https://doi.org/10.31577/histcaso.2026.74.1.4>

Úvod

Zakarpatsko je od roku 1991 najzápadnejšou oblasťou Ukrajiny, ktorá susedí s Poľskom, Slovenskom, Maďarskom a Rumunskom. Od 11. storočia až do roku 1918 bol tento región súčasťou Uhorského kráľovstva, v ktorom tvoril jeho severovýchodnú pohraničnú oblasť. V rokoch 1919 – 1939 bolo Zakarpatsko najvýchodnejšou súčasťou Československa (ČSR) a v rokoch 1939 – 1944 súčasťou Maďarska. Sovietska armáda vstúpila na územie Zakarpatska v roku 1944 a od-

vtedy ho *de facto* ovládala. Dňa 29. júna 1945 podpísal Sovietsky zväz (ZSSR) s ČSR zmluvu o odstúpení tohto regiónu v prospech ZSSR, ktorý ho oficiálne inkorporoval ako Zakarpatskú oblasť Ukrajiny v januári 1946. Prihraničná poloha regiónu vo všetkých štátnych útvaroch, v ktorých sa za posledných 1000 rokov nachádzal, sa dodnes odráža na jeho multietnickej a multikultúrnej povahe. Okrem ukrajinskej väčšiny žijú v Zakarpatsku viaceré etnické menšiny – Maďari, Rumuni, Rusi, Rómovia, Rusíni, Nemci, Židia atď. Jednou z menších Zakarpatska sú Slováci, ktorí obývajú prevažne západ regiónu v blízkosti dnešnej štátnej slovensko-ukrajinskej hranice. Slovenské osídlenie Zakarpatska predstavuje predĺženie slovenského etnického priestoru na východ od štátnej hranice, ktorá oddeľuje východné Slovensko od Zakarpatska od roku 1945.¹ Migrácia v 18. a 19. storočí do novovznikajúcich podnikov a manufaktúr hlavne na spracovanie dreva, železa, skla a ťažbu uhlia sa postarala o zväčšenie slovenskej populácie v Zakarpatsku.²

Jazyková a kultúrna blízkosť tamojších Slovákov s ukrajinskou a rusínskou väčšinou umožňovala postupnú asimiláciu slovenskej menšiny už za čias Uhorského kráľovstva. Už vtedy bola jedným z kľúčových etnoidentifikačných znakov miestnych Slovákov rímskokatolícka viera, ktorá ich odlišovala od gréckokatolíckej väčšiny a je ním dodnes.³ Presné čísla z výskumov alebo sčítaní ľudí nemáme, ale zo vzorky našich respondentov sa až 90 % z tých, ktorí deklarovali slovenskú etnickú identitu zároveň hlásilo k rímskokatolíckej cirkvi. V skúmaných lokalitách (s výnimkou miest Užhorod a Mukačevo) obyvatelia nazývajú rímskokatolícke kostoly aj „slovenské“, hoci sa k tejto viere hlási aj časť Ukrajincov. To znamená, že nie každý rímskokatolík je automaticky Slovák a nie každý Slovák je automaticky rímskokatolík. Prevažná väčšina Slovákov sa však hlási k rímskokatolíckej cirkvi.

Počas 20. storočia zažili zakarpatskí Slováci viacero historických zlomov a zmien politických systémov, ktoré rôzne vplývali na ich postavenie v regióne. Pred prvou svetovou vojnou zažívali maďarizáciu. V medzivojnovom období bolo Zakarpatsko súčasťou Československej republiky a Slováci s Čechmi sa stali štáttovnými národmi s relatívne slobodným priestorom ku kultúrnemu a národnému rozvoju (minimálne v porovnaní s obdobím predvojnovnej maďarizácie). Maďarizácia sa však vrátila v rokoch 1939 – 1944, keď bol región pod správou Maďarska. Ani druhá svetová vojna so všetkými svojimi negatívnymi

1 BENŽA. Príspevok k štúdiu tradičnej kultúry ukrajinských Slovákov. In ČÁNI, ed. *Slováci na Zakarpatskej Ukrajine*. Bratislava 1998, s. 61.

2 BOLERÁ CZOVÁ. *História a kultúra Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine*. Užhorod 2006, s. 36

3 BOLERÁ CZOVÁ. Identification of the Slovaks with Their Minority Position in Ukraine. In *Naukovyj visnik užhorodskoho nacional'noho universytetu*, 2008, č. 11, s. 209.

dôsledkami nevykazala slovenskú prítomnosť v Zakarpatsku. V roku 1946, teda už v čase, keď región patril ZSSR, tam žilo 13 404 Slovákov.⁴ Sovietska éra v histórii Zakarpatska skončila v roku 1991 rozpadom ZSSR.

Cieľom tejto štúdie je zistiť, ako si na implementáciu sovietskych etnických politik v Zakarpatsku spomínajú obyvatelia slovensko-ukrajinských lokalít⁵ a aký vplyv mali tieto politiky na etnickú identifikáciu Slovákov. Taktiež sa snažíme zistiť, ako sa Slováci s týmito politikami vyrovnávali a ako sa snažili v sovietskom období uchovávať si svoju slovenskú identitu, resp. jej charakteristické znaky. Partikulárnym fenoménom vývoja zakarpatských Slovákov v období ZSSR sa v slovenskom a českom prostredí zatiaľ nevenovala prílišná pozornosť. Všeobecne a v krátkosti je obdobie ZSSR spomenuté v niektorých monografiách, štúdiách a zborníkoch.⁶ To bolo aj jedným z impulzov k nášmu výskumu.

Politika „sovietskeho ľudu“ a zakarpatskí Slováci

Ak sa pozrieme na dáta zo sovietskych sčítaní ľudu, tak zistíme, že od roku 1946, keď prebehlo neoficiálne sčítanie, v Zakarpatsku žilo 13 404 Slovákov (1,73 % z celkového počtu obyvateľov regiónu) a ich počet postupne klesal. V roku 1959 sa k slovenskej etnickej identite prihlásilo 12 289 ľudí (1,34 %), v roku 1970 9 573 (0,91 %), v roku 1979 8 245 (0,71 %) a v roku 1989 už len 7 329 (0,59 %).⁷ Pokles možno sledovať aj v používaní slovenského jazyka. V roku 1959 považovalo slovenčinu za svoj materinský jazyk ešte 61,49 % Slovákov, v roku 1989 to bolo už len 34,89 %. Ukrajinjčina bola materinským jazykom pre 13,96 % Slovákov v roku 1959, no v roku 1989 už pre 33,22 %, zatiaľ čo ruština pre 1,1 % v roku 1959 a pre 5,3 % v roku 1989. Zvyšok uvádzal iné jazyky.⁸ Tieto sovietske štatistiky musíme vnímať ako orientačné, pretože v nedemokratickom politickom systéme ZSSR sa časť Slovákov zo strachu pred možnými problémami radšej nehlásila k svojej slovenskej etnickej identite. Aj napriek tomu však môžeme konštatovať, že počet Slovákov sa v danom období zmenšoval. Príčinou tohto poklesu bola prirodzená asimilácia, ale aj cieľená asimilačná politika

4 LEVENEČ. *Zakarpattja v etnopolityčnomu vymiri*. Kyjiv 2008, s. 648.

5 Na označenie lokalít, kde prebiehal výskum, sme zvolili toto označenie, pretože reflektuje slovenskú prítomnosť, no zároveň aj fakt, že väčšina obyvateľov daných lokalít sa dnes hlási k ukrajinskej etnickej identite. Plne si pritom uvedomujeme, že v lokalitách žijú aj príslušníci ďalších menšín najmä Maďari, Rómovia, Rusi, Rusíni atď.

6 Pozri napr. BOLERÁČZOVÁ, *História a kultúra*, s. 92-93; BOLERÁČZOVÁ. *História*. In BENŽA, ed. *Ludová kultúra Slovákov na Ukrajine*. Užhorod 2005, s. 13; KOKAISL; ŠTOLFOVÁ; ZYCHOVÁ a HANUŠ. *Po stopách Slovákov ve východní Evropě*. Praha 2014, s. 71, 78, 81.

7 LEVENEČ, *Zakarpattja*, s. 648.

8 LEVENEČ, *Zakarpattja*, s. 651.

ZSSR, ktorá sa prejavovala na viacerých úrovniach a štát ňou chcel dosiahnuť etnicky homogénne a hlavne lojálne obyvateľstvo.⁹

ZSSR začal svoje plány s etnikami Zakarpatska realizovať hneď po jeho obsadení Červenou armádou na jeseň 1944. Prvé povojnové roky boli charakteristické sovielizáciou regiónu, snahou o jeho rýchlu inkorporáciu do sovietskeho politického, ekonomického a kultúrneho systému a štátom riadenými migračnými procesmi z a do Zakarpatska.¹⁰ Súčasťou týchto procesov bolo aj vysporiadanie sa s reálnymi a domnelými nepriateľmi ZSSR. Pre Sovietov takýchto nepriateľov predstavovali aj konkrétne etnické menšiny, hlavne Maďari a Nemci. Historik Paul Robert Magocsi uvádza, že už v roku 1944 ušlo zo Zakarpatska približne 5 100 Maďarov a 2 500 Nemcov. Do konca roku 1944 Sovieti internovali 15 000 mužov vo veku 18 – 50 rokov (väčšinou Maďarov a Nemcov). Do júla 1945 na nútené práce odsúdili a z regiónu deportovali okolo 30 000 ľudí a v roku 1946 ďalších 2 000 Nemcov na Sibír.¹¹ Historik Roman Oficynskij odhaduje počty deportovaných zo Zakarpatska (najmä Maďarov a Nemcov) na 30 000 – 50 000, pričom 10 000 – 16 000 zahynulo v pracovných táboroch. Oficynskij dopĺňa, že v roku 1947 sovietske úrady odviekli ďalších 12 000 mladých mužov rusínskej a ukrajinskej národnosti na nútené práce na Donbas.¹²

Štátom riadené migračné procesy s cieľom etnicky homogenizovať Zakarpatsko sa dotkli aj Slovákov. Na základe medzinárodnej zmluvy medzi ČSR a ZSSR z 29. júna 1945 mohli Slováci, Česi, ale aj Rusi, Rusíni a Ukrajinci slúžiaci v československých jednotkách, ktoré spolu s Červenou armádou oslobodzovali Zakarpatsko od maďarskej okupácie a členovia ich rodín, optovať na československé občianstvo a emigrovať do ČSR.¹³ Túto možnosť využilo v rokoch 1946 – 1947 podľa historika Pavla Chudiša 5 134 ľudí.¹⁴ Iní výskumníci, ako napr. Sveženceva a Vovkanyč uvádzajú číslo 5 377 optujúcich, z ktorých malo byť 1 527 Čechov a Slovákov.¹⁵ Nie všetci z tohto počtu teda boli Slováci,

9 OFICYNKYJ. Demografická dynamika i nacionalna svidomist'. In VEHEŠ a FEDYNEC, eds. *Zakarpattja 1919 – 2009 rokiv: istorija, polityka, kul'tura*. Užhorod 2010, s. 298.

10 OFICYNKYJ. Rusyfikacija. In VEHEŠ a FEDYNEC, eds. *Zakarpattja 1919 – 2009 rokiv*, s. 293-294.

11 MAGOCSI. *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov 2016, s. 385.

12 OFICYNKYJ. Trudova mobilizacija u Donbas. In VEHEŠ a FEDYNEC, eds. *Zakarpattja 1919 – 2009 rokiv*, s. 290.

13 VOVKANYČ a SVEŽENCEVA. Slovaky Zakarpattja v radjansko-čechoslovackych optacijnych procesach u 1945 – 1947 rokach. In LICHTAJ, ed. *Slovaky i Zakarpattja*. Užhorod 2013, s. 130.

14 CHUDIŠ. *Zakarpattja v konteksti čechoslovacko-radjanskyh vidnosyn (1944 – 1948 r.)*. Dizertačná práca. Užhorod 2016, s. 130-131.

15 VOVKANYČ a SVEŽENCEVA, Slovaky Zakarpattja, s. 134.

ale aj tak táto akcia predstavovala významný zásah do početnosti slovenskej menšiny. Z obcí Nový Klenovec a Huta, ktoré boli ešte v medzivojnovom období väčšinou slovenské, odišla väčšina Slovákov a ostalo len po pár rodín.

Výmena obyvateľov medzi ČSR a ZSSR sa týkala aj 33 077 Volyňských Čechov, ktorí emigrovali do ČSR. Do ich príbytkov na Volyni (v Luckej a Rivnenskej oblasti) mali prísť Ukrajinci, Rusíni, Rusi a Bielorusi zo severovýchodného Slovenska. Agitátorom sa podarilo presvedčiť 12 401 ľudí (zväčša Rusínov a Slovákov), ktorí v roku 1947 odišli na Volyň. Keď sa títo presídlenci oboznámili s podmienkami, v ktorých mali na Volyni žiť, mnohí ostali rozčarovaní a sklamaní a snažili sa dostať naspäť do Československa. Legálne im to bolo umožnené až v 60. rokoch a neskôr až po rozpade ZSSR v 90. rokoch.¹⁶

Do Zakarpatska sa ZSSR snažil priviesť lojálnych komunistov z centrálnej a juhovýchodnej Ukrajiny a Ruska, ktorých primárnym jazykom bola ruština. Len v rokoch 1945 – 1947 tam prišlo 2 383 učiteľov, do 1. júla 1947 1 139 lekárov a 3 998 členov medicínskeho personálu z tých častí Ukrajiny, ktoré boli súčasťou ZSSR už pred druhou svetovou vojnou.¹⁷ Riadená (ale aj prirodzená ekonomická) migrácia do Zakarpatska prebiehala počas celého sovietskeho obdobia. Historička Natalija Makarenko tvrdí, že riadenú migráciu využíval ZSSR (okrem iného) na premiešavanie etník a pretrhanie tradičných historicko-kultúrnych väzieb, čo malo urýchliť asimiláciu etník, ale aj vytvoriť vzťahy závislosti medzi jednotlivými republikami a regiónmi ZSSR.¹⁸ Ako píše Oficynskyj:

„Zásadná zmena etnickej a sociálnej štruktúry, ideologická unifikácia (presnejšie soviétizácia) kultúry a každodenného života, jazyková a kultúrna asimilácia (rusifikácia) boli oficiálne vyhlásené za hlavné znaky ‚sovietskeho internacionalizmu‘ ako spôsobu každodenného života.“¹⁹

Zakarpatsko so svojou multikultúrnou spoločnosťou bolo sovietskou propagandou prezentované ako región stelesňujúci „sovietsky internacionalizmus“ v praxi.²⁰

Od začiatku 60. rokov 20. storočia sa do oficiálneho sovietskeho diskurzu dostáva aj cieľ etnickej politiky, ktorým je tzv. sovietsky ľud. Ten mal byť akousi

16 ŠMIGEL. „Do Sovietskeho zväzu ľahko, späť cesty niet...“. In *Pamäť národa*, 2017, roč. XIII, č. 3, s. 6-7.

17 OFICYNSKYJ, Rუსyfikacija, s. 294.

18 MAKARENKO. Social'no-polityčni čynnyky deržavnoji etnopolityky (dr. pol. XX st.). In *Naukovi zapysky*, 2008, roč. 41, s. 104.

19 OFICYNSKYJ, Rუსyfikacija, s. 295

20 MALEC. Etničnyj sklad naselennja ta etnični procesy na Zakarpatti v 1945 – 1990 rr. In BALAHURI; ZADOROŽNYJ; KYRČIV a TYVODAR, eds. *Carpatica: Etnični ta istorični tradyciji naselennja Ukrajinskych Karpat kincja 18 – 20 st.* Užhorod 1999, s. 99-100.

nadnárodnou entitou, do ktorej by mali splynúť všetky národy a etnické skupiny ZSSR. Príslušník „sovietskeho ľudu“ sa mal vyznačovať ideologickou lojalitou ku komunistickému systému a sovietskou identitou, ktorá mala byť prednejšia pred etnickou. Štát sa takto snažil vytvoriť homogénnu masu ľudí bez etnických špecifik oddaných ZSSR. Slovom Nikitu Chruščova, v tom čase prvého tajomníka Ústredného výboru Komunistickej strany Sovietskeho zväzu:

„V ZSSR sa sformoval sovietsky ľud – nová historická spoločnosť ľudí rôznych národností, ktorí majú spoločné charakteristické rysy: spoločnú socialistickú vlasť ZSSR, spoločnú ekonomickú základňu – socialistické hospodárstvo, spoločnú socialisticko-triednu štruktúru, spoločný svetonázor – marxizmus-leninizmus, spoločný cieľ – vybudovanie komunizmu, veľa spoločných črt v duchovnom smere, v psychológii.“

Chruščov chcel v priebehu 20 rokov dobehnúť životnou úrovňou USA a dosiahnuť komunistickú spoločnosť,²¹ pričom práve „sovietsky ľud“, pre ktorý mala byť sovietska identita dôležitejšia než etnická, mal byť nositeľom tejto novej spoločnosti.

Pojem sa rýchlo etabloval vo verejnom diskurze a napr. publikácie od politiky Nadeždy Zaglady a filozofky Ljudmyly Bujevovej pripisovali „sovietskemu ľudu“ vysokú úroveň politickej uvedomelosti, chápanie občianskych povinností, patriotizmus (sovietsky), internacionalizmus a kolektivismus.²² Historik Jurij Kahanov označuje za jedného z hlavných odborníkov na „sovietskeho človeka“ v 70. a 80. rokoch zástupcu vedúceho oddelenia propagandy a agitácie Komunistickej strany ZSSR (KSSZ) v rokoch 1969 – 1983, ako aj filozofa Georgyja Smyrnova. Podľa Smyrnova sa „sovietsky človek“ vyznačoval prevahou záujmov spoločnosti nad vlastnými, pripravenosťou pracovať v prospech štátu (ZSSR), kolektivismom a internacionalizmom.²³ Tému „sovietskeho ľudu“ sa venoval aj popredný ruský etnograf, predstaviteľ teórie etnosu Julyan Bromlej. Ten píše o „sovietskom ľude“ ako o sociálno-politickej entite, ktorej základom mala byť celosovietska kultúra – internacionálna, socialistická, zbavená náboženských bariér, s rozvinutým bilingvizmom.²⁴ Sovietska kultúra mala čerpať z toho najlepšieho zo všetkých kultúr etník ZSSR. Bromlej odmietal kritické hlasy, ktoré upozorňovali, že „sovietsky ľud“ má byť unifikovaný okolo rus-

21 PLOCHIJ. *Brama Jevropy. Istorija Ukrajiny vid skifskych vojen do nezaležnosti*. Charkiv 2021, s. 388.

22 KAHANOV. *Konstrujuvannja „radjanskoji ljudyny“ (1953 – 1991): ukrajinska versija*. Zaporizžja 2019, s. 13.

23 KAHANOV, *Konstrujuvannja*, s. 13.

24 BROMLEJ. *Sovremennye etnosocjalnye processy u vostočnoslavjanskyh narodov SSSR*. In *Etnografyčeskoje obozrenyje*, 1985, č. 3, s. 12.

kej kultúry a celý koncept predstavuje len maskovanú rusifikáciu. Takýto postoj predstaviteľa sovietskej vedy a riaditeľa Inštitútu etnografie Sovietskej akadémie vied v rokoch 1966 – 1989 je pochopiteľný. Ako upozorňuje Kahanov, akademický diskurz v ZSSR bol súčasťou ideologického pôsobenia štátu a nemohol objektívne pristupovať k etnickým procesom.²⁵

Koncept „sovietskeho ľudu“ by sme si nemali zamieňať s národom. Ako upozorňuje Rogers Brubaker, štát sa síce snažil vštepíť obyvateľom sovietsku identitu a vytvoriť tak nové historické spoločenstvo, „sovietsky ľud“, no toto spoločenstvo malo byť nadnárodnou jednotkou.²⁶ Politologička Hanna Lavrynenko upozorňuje aj na jeden pragmatický aspekt politiky „sovietskeho ľudu“, ktorým malo byť tlmenie a postupné odstraňovanie etnických napätí v rámci ZSSR, keďže primárna identita mala byť sovietska, nie etnická ani náboženská.²⁷ Sovietska identita tak nemala byť náhradou za etnickú (otázka neznela buď, alebo), ale mala ju presunúť na „druhú koľaj“ – urobiť z etnickej identity nedôležitú identitu, ktorá by v životoch ľudí nehrala výraznejšiu úlohu, hoci si ju ľudia mohli pripisovať. Preferovaná bola teda sovietska identita, človek sa mal cítiť ako súčasť sovietskeho spoločenstva a spĺňať požadované charakteristiky, ale mohol si zachovať etnickú identitu. Politika „sovietskeho ľudu“ etnické identity marginalizovala, čo posilňovalo asimilačné trendy. Popri tejto politike však ZSSR až do konca svojej existencie vyžadoval zapisovanie etnickej identity do pasov, čo poukazuje na fakt, že štát ju nemohol ignorovať ani jednoducho nahradiť. Cieľ politiky „sovietskeho ľudu“ výstižne (aj keď príliš idealisticky a pri zamieňaní priania za fakt) zhŕňa už spomínaný Bromlej, ktorý v roku 1985 písal, že „*keď sú občania ZSSR v zahraničí, tak vedomie sovietskej príslušnosti vystupuje na prvé miesto, pred národnú [príslušnosť – pozn. autora]*“.²⁸

Prostriedkom na vytvorenie tohto „nového ľudu“ mal byť ruský jazyk ako jazyk medzietnickej komunikácie, ktorý mal ovládať každý občan ZSSR. Štát sa snažil vytvoriť vhodné podmienky vo všetkých sférach spoločnosti na to, aby ľudia preferovali ruštinu pred svojimi pôvodnými jazykmi. ZSSR tak vytvoril systém, v ktorom si boli všetky jazyky *de iure* rovné, ale *de facto* bola ruština privilegovaná.²⁹ V prípade Zakarpatska narástol počet ruskojazyčných obyvate-

25 KAHANOV, *Konstrujuvannja*, s. 53.

26 BRUBAKER. *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge; New York; Melbourne; Madrid; Cape Town; Singapore; São Paulo; Delhi 1996, s. 28.

27 LAVRYNENKO. Spiľnist' „radjanskyj narod“ jak universalna polityčna identyčnist' hromadjan SRSR. In *GRANI*, 2019, roč. 22, č. 11, s. 9.

28 BROMLEJ, *Sovremennye*, s. 12.

29 ČERNÝČKO a MELNYK. Movna polityka v Radjanskjij Ukrajinj. In VEHEŠ a FEDYNEC, eds. *Zakarpattja 1919 – 2009 rokiv*, s. 668.

ľov hlavne v mestách, do ktorých štát cielene posielal potencionálne lojálnych predstaviteľov „sovietskeho ľudu“. Len za prvých 10 rokov prišlo do ôsmich západoukrajinských oblastí (vrátane Zakarpatska) okolo 1 000 000 imigrantov z iných oblastí Ukrajiny a republík ZSSR. Z toho bolo 30 % z Ruska a 20 % (prevažne ruskojazyčných) z juhovýchodnej Ukrajiny.³⁰ Ruskojazyční migranti prichádzali hlavne na vyššie pracovné pozície vo verejných inštitúciách (polícia, prokuratúra, sudy, tajné služby, pohraničníci, vojaci, učitelia, lekári atď.) a do priemyslu. Práve títo ruskojazyční migranti hrali hlavnú úlohu v tvorení „sovietskeho ľudu“.³¹

V kombinácii s imigráciou a emigráciou do a zo Zakarpatska prebiehala v sovietskom období aj dynamická industrializácia regiónu a urbanizácia miest ako Užhorod a Mukačevo, ktoré sa stali hlavnými cieľmi nových obyvateľov. Počet obyvateľov Užhorodu narástol zo 47 936 v 1959 na 117 061 v 1989 a Mukačevo zo 46 423 v 1959 na 84 521 v 1989.³² Zo 7 329 zakarpatských Slovákov žilo v mestách v roku 1989 až 6 301 (86 %), ktorí tak boli vystavení značne asimilačnému urbanizovanému prostrediu.³³ Počet obyvateľov Zakarpatska počas ZSSR celkovo vzrástol z 775 116 v 1946 na 1 245 618 v 1989. Významne sa zmenila aj etnická štruktúra: najviac pribudlo Ukrajincov – z 527 032 v 1946 na 976 749 v 1989 a Rusov z 12 176 na 49 458 v rovnakom období. Ostatné etniká rástli omnoho pomalšie, stagnovali, alebo sa ich počet znižoval (Slováci).³⁴ Ešte v roku 1989 imigrovalo do zakarpatských miest 6 746 ľudí z iných sovietskych republík a 11 251 z iných oblastí Ukrajiny.³⁵ Etnológ Pavlo Leňo píše, že výsledok sovietskej etnickej politiky sa odrazil hlavne na mestách, ktoré v danom období strácali svoj multikultúrny charakter a stávali sa monoetnickými (s jednoznačnou prevahou Ukrajincov a Rusov).³⁶

Významná však bola aj migrácia zo Zakarpatska do iných oblastí Ukrajiny a zväzových republík. Už sme spomínali deportácie etnických menšín alebo mladých mužov na nútené práce na Donbas. Emigrácia však pokračovala. V rokoch 1948 – 1954 opúšťalo Zakarpatsko od 15 000 – 32 000 ľudí ročne. O niečo

30 MAKARENKO, *Social'no-polityčni čynnyky*, s. 107-108.

31 TYVODAR. *Etnohrafija Zakarpattja, Istoryčno-heohrafičnyj narys*. Užhorod 2010, s. 53.

32 LAVER. Zminy demohrafičnoji ta etničnoji struktury naselennja sučasnoho Zakarpattja. In LAVER a MAKARA, eds. *Carpatica: Aktualni pytannja istoriji, istoriohrafiji i kul'tury krajin Central'noji i Pivdenno-Schidnoji Jevropy*. Užhorod 1993, s. 238.

33 LEVENEC, *Zakarpattja*, s. 653.

34 LEVENEC, *Zakarpattja*, s. 648.

35 MALEC. Etnopolityčni procesy na Zakarpatti (1950 – 1991 rr.). In *Naukovyj visnyk UŽNU*, 2002, č. 7, s. 84.

36 LEŇO. Etnična homohenizacija miskoho naselennja Zakarpattja v roky druhoji svitovoji vijny ta radjanskij period. In *Naukovyj visnyk UŽNU*, 2019, roč. 40, č. 1, s. 55.

väčší počet sa v daných rokoch do regiónu prisťahoval z iných oblastí Ukrajiny a republík.³⁷ Bolo totiž bežné, že vyučených odborníkov posielali na pracovné miesta do iných oblastí v rámci jednej republiky alebo aj do iných zväzových republík.³⁸ Len v rokoch 1959 – 1965 bolo takto z Ukrajiny pracovne prevelených okolo pol milióna obyvateľov do iných republík. V danom období emigrovalo z Ukrajiny do iných častí ZSSR asi 2,5 milióna ľudí.³⁹ Keďže v iných republikách bola ruština taktiež jazykom medzietnickej komunikácie, títo emigranti sa tam často rusifikovali, pretože ukrajinčinou sa tam jednoducho nedohovorili.

Školstvo a vzdelávanie boli pre ZSSR ďalšími vhodnými nástrojmi na vytváranie „sovietskeho ľudu“. Štát podporoval hlavne vyučovanie ruštiny ako *lingui francy*. Hoci vzdelávanie malo slúžiť k vytvoreniu „sovietskeho ľudu“, ZSSR vylepšovanie vyučovania ruštiny ospravedlňoval existenciou takého „ľudu“. Ruštinu štát vnímal ako jazyk medzietnickej komunikácie, bratskej jednoty národov ZSSR a dôležitý faktor výchovy budúcich generácií v duchu sovietskeho patriotizmu a socialistického internacionalizmu.⁴⁰ V roku 1958 prijal ZSSR zákon, podľa ktorého sa v zväzových republikách (vrátane Ukrajiny) nemusel v školách vyučovať jazyk týchto republík, ak si to rodičia neželali, ruština ale ostala povinná, čo posilnilo jej pozíciu.⁴¹ Štát sa snažil motivovať učiteľov, aby vyučovali po rusky, zvýšil rozpočet na štipendiá pre študentov ruského jazyka a literatúry⁴² a na rozdiel od učiteľov ukrajinského jazyka dostávali učitelia ruštiny 15% doplatok k úväzku.⁴³

V dôsledku takýchto zásahov postupne rástol počet žiakov, ktorí sa aj v Zakarpatsku učili v školách s ruským vyučovacím jazykom – z 11 909 v školskom roku 1966/67 na 16 985 v 1988/89. Ich počet takmer dosahoval počet žiakov maďarských škôl na konci sovietskeho obdobia (17 139), hoci počet Maďarov bol v Zakarpatsku trikrát väčší ako Rusov. V rovnakom období však rástol aj počet žiakov ukrajinských škôl zo 154 994 na 165 694.⁴⁴ Ako konštatuje Oficynskij, proces rusifikácie vzdelávania nenabral v Zakarpatsku také obrátky ako v niektorých iných častiach Ukrajiny a aj na konci 80. rokov tu jednoznačne prevážovali ukrajinské školy. Pri stredných školách však môžeme hovoriť o rýchlejšej rusifikácii vzdelávania. V roku 1989 totiž na jednu ukrajinskú strednú školu pri-

37 OFICYNSKYJ, Rusyfikacija, s. 295.

38 LAVRYNENKO, Spiľnist', s. 10.

39 MAKARENKO, Social'no-polityčni čynnyky, s. 105.

40 LEVENEK, Zakarpattja, s. 415-416.

41 ČERNYČKO a MELNYK, Movna polityka, s. 670.

42 LEVENEK, Zakarpattja, s. 416.

43 MALEC, Etničnyj sklad, s. 103.

44 OFICYNSKYJ. Školy, doškiľni ta pozaškiľni zaklady. In VEHEŠ a FEDYNEK, eds. *Zakarpattja 1919 – 2009 rokov*, s. 348.

padalo 6 384 žiakov (pomer počtu škôl a príslušníkov etnika), zatiaľ čo na ruskú strednú školu len 4 121 ruských žiakov.⁴⁵ Kahanov dodáva, že ďalšími nástrojmi konštruovania „sovietskeho ľudu“, okrem riadenej migrácie a školstva, boli aj médiá, kultúra (filmy, hudba, umenie), nové jazykové praktiky a nové sovietske sviatky a obrady, ktoré si vyžadovali účasť spoločnosti.⁴⁶

Politika „sovietskeho ľudu“ sa vyznačovala spomínanými znakmi, ale v jednotlivých obdobiach mala mierne odlišnú podobu a nebola vždy na rovnakom mieste priorit. Hlavne 60. roky, teda éru Chruščova (1953 – 1964) a prvého sekretára Komunistickej strany Ukrajiny (KSU) Petra Šelesta (1963 – 1972), by sme v tomto zmysle mohli nazvať ambivalentným obdobím. Historik Serhij Plochij nazýva 60. roky obdobím „návratu k národnému komunizmu“, ktorý Ukrajina zažila napr. v 20. rokoch.⁴⁷ V 60. rokoch vyrástla aj generácia „šesťdesiatnikov“ – umelcov, ktorí vystupovali proti rusifikácii a marginalizácii ukrajinskej kultúry, jazyka a histórie.⁴⁸ Na druhej strane, aj tieto roky sú charakteristické asimilačnými trendmi a presadzovaním konceptu „sovietskeho ľudu“. Do praxe sa napr. dostal už spomínaný školský zákon, ktorý umožňoval v školách nevyučovať jazyk danej zväzovej republiky, ale ruština ostala povinná. Sovietska propaganda presadzovala aj vtedy koncept „sovietskeho ľudu“ a v rokoch 1965 – 1966 bola vykonaná masívna represívna akcia proti ukrajinskej inteligencii. Zakarpatských Slovákov sa značne dotkla aj Chruščovova protináboženská kampaň, pretože počas nej zatvorili rímskokatolícke kostoly v Hlybokom, Hute a Turej Remete.

Intenzívna rusifikácia a nekompromisné presadzovanie „sovietskeho ľudu“ na Ukrajine sa stali charakteristickou črtou vlády Volodymyra Ščerbyckého,⁴⁹ ktorý v máji 1972 nahradil vo funkcii prvého tajomníka KSU Šelesta a vydržal na tejto pozícii až do roku 1989. Pojem „sovietsky ľud“ sa dostal aj do sovietskej ústavy z roku 1977. Píše sa v nej:

„V ZSSR bola vybudovaná rozvinutá socialistická spoločnosť... Je to spoločnosť zreých socialistických spoločenských vzťahov, v ktorej na základe zblíženia všetkých tried a spoločenských vrstiev, právnej a faktickej rovnosti všetkých národov a národností a ich bratskej spolupráce vzniklo nové historické spoločenstvo ľudí – sovietsky ľud.“⁵⁰

45 OFICYNSKYJ, Rusyfikacija, s. 296

46 KAHANOV, Konstrujuvannja, s. 340-346.

47 PLOCHIJ, Brama Jevropy, s. 394-395.

48 K „šesťdesiatnikom“ pozri napr. MOKRYK. *Bunt proty imperiji. Ukrajinski šistdesjatnyky*. Kyjiv 2023.

49 HRYCAK. *Narys istoriji Ukrajiny. Formuvannja modernoji naciji XIX – XX stolittja*. Kyjiv 2022, s. 520-521.

50 LAVRYNENKO, Spiľnist', s. 9.

Koncept „sovietskeho ľudu“ bol v politickom diskurze dôležitý aj počas Gorbačovovej éry (1985 – 1991). Gorbačov ako Generálny sekretár KSSZ na 27. zjazde strany vyhlásil, že „sovietsky ľud“ vystupuje ako „kvalitatívne nová sociálna a internacionálna spoločnosť, ktorú spájajú ekonomické záujmy, ideologické a politické ciele“.⁵¹ Počas Gorbačovovej vlády a miernej liberalizácii spoločenských a politických pomerov sa však do popredia v jednotlivých republikách dostávali silnejúce národné hnutia, pre ktoré bola etnická identita dôležitejšia ako sovietska. Popísané politiky sa, samozrejme, týkali aj zakarpatských Slovákov. Pre ZSSR bola „slovenská otázka“ vyriešená optáciami v rokoch 1946 – 1947, ktoré sa stali argumentom v neprospech vytvorenia slovenských tried, škôl, médií, organizácií atď.⁵² Navyše tí, ktorí ostali, sa stali objektom nedôvery zo strany štátu podobne ako iné etnické menšiny (okrem Rusov).⁵³ V totalitnom prostredí, ktoré vytvoril ZSSR s cieľom udržať konformitu obyvateľstva s novým systémom a v ktorom za odchýlku od očakávania mohla hroziť represia, sa mnohí radšej prispôbili a snažili sa neupozorňovať na svoje odlišnosti. Tento faktor strachu bol taktiež dôležitým donucovacím prostriedkom v tvorbe nového „sovietskeho ľudu“. Mnoho Slovákov tak nedávalo najavo svoju etnickú identitu, marginalizovalo ju, prestalo považovať za dôležitú a postupne sa asimilovalo.⁵⁴

Keďže Slováci žili dominantne v ukrajinskom etnickom priestore, počas obdobia ZSSR sa prevažne ukrajinizovali (aj vďaka kultúrnej a jazykovej blízkosti a rodinným vzťahom). Vďaka postaveniu ruštiny sa Slováci stali trojjazyčnými (slovenčina, ukrajinčina, ruština), čo len urýchlilo asimiláciu, hlavne v mestách.⁵⁵ Bývalý dlhoročný predseda Matice Slovenskej na Ukrajine Jozef Hajniš píše, že politika „sovietskeho ľudu“ spojená so soviétizáciou, represiou proti cirkvi, izoláciou a stratou kontaktu so Slovenskom vytvorila silné asimilačné trendy. Na konci sovietskeho obdobia veľká časť slovenskej mládeže nevedela čítať ani písať po slovensky a aj staršia generácia pomaly prestávala hovoriť po slovensky.⁵⁶ Jazyk je pritom v prostredí slovenských menšín v zahraničí dôležitým etnoidentifikačným a etnodiferenciačným znakom. Jeho znalosť (vrátane

51 ČERNYČKO a MELNYK, *Movna polityka*, s. 669.

52 MALEC, *Etnični procesy Slovakiv Zakarpattja v 40-80 r.* 20. st. In VEHEŠ, ed. *Carpatica: Aktualni problemy ukrajinskoj politolohiji*. Užhorod 2003, č. 25, s. 210.

53 MAKARA. I radošči, i boli navpil. In MAKARA a MYHOVYČ, ed. *Karpatamy poridneni. Istoryčnyj narys ukrajinsko-slovackych etnopolityčnych ta etnokulturnych vidnosyn*. Užhorod 1999, s. 66.

54 MALEC, *Etnični procesy*, s. 211.

55 MALEC, *Etničnyj sklad*, s. 105-112.

56 HAJNIŠ. *Slovakys Zakarpattja – istorija i sučasnist’*. In *Čechy i Slovakys v Ukrajinu*. Užhorod 2018, s. 143-154.

tolerancie vysokej nárečovej variantnosti) je integračným, socializačným a enkulturačným faktorom, ktorý konštruuje vedomie pôvodu a podmieňuje etnickú identitu jednotlivcov a skupín.⁵⁷

Politika „sovietskeho ľudu“ mala okrem Slovákov vplyv aj na iné etnické menšiny Zakarpatska. Nešlo pritom len o rusifikáciu miest ako Užhorod a Mukačevo. Veľký vplyv malo napr. to, že od školského roku 1954/55 sa v školách etnických menšín (v Zakarpatsku maďarské a moldavské školy – pre Rumunov) nevyučovala povinne ukrajinčina, ale ruština áno.⁵⁸ Vznikla tak paradoxná situácia, že okrem materských jazykov maďarčiny a rumunčiny, ktoré si menšiny udržiavali ako dôležitý etnoidentifikačný znak, ovládali viac ruštinu ako ukrajinčinu. Údaje zo sčítania ľudu z roku 1989 dokazujú, že 13,44 % Maďarov Zakarpatska bolo schopných hovoriť ukrajinčinou (ako druhým jazykom po maďarčine), ale až 42,48 % dokázalo hovoriť po rusky. Ukrajinčinou mohlo hovoriť 4,04 % Rumunov Zakarpatska, ale ruštinou až 51,58 %. Pri Slovákoch Zakarpatska bola situácia opačná – väčšia časť bola schopná ako druhým jazykom, po materinčine, hovoriť ukrajinčinou 61,59 % a ruštinou 56,88 %.⁵⁹

Vytvorenie nadnárodného konštruktú, ktorý by zjednocoval všetky národy a etnické skupiny bez ohľadu na ich jazyk, etnickú identitu, históriu, náboženstvo, kultúru atď. nenaplnilo očakávania ZSSR. Cez tento koncept sa nepodarilo odstaviť etnické identity do úzadia a pri uvoľnení pomerov v ZSSR v druhej polovici 80. rokov sa národné hnutia v jednotlivých zväzových republikách posilňovali.⁶⁰ Táto sovietska snaha teda nedosiahla plný úspech, aj keď je pravdou, že v istých regiónoch, na Ukrajine napr. na Donbase (Donecká a Luhanská oblasť), sa tento koncept čiastočne presadil a sovietska identita tam pretrvávala ešte dlho po rozpade ZSSR.⁶¹ Etnické menšiny Zakarpatska si svoje atribúty udržali aj v nepriaznivom prostredí. Platí to aj pre Slovákov, ktorých počet v sovietskom období síce výrazne klesol, ale ako menšina nezanikli a od roku 1991 nastala revitalizácia ich jazyka a kultúry. V empirickej časti tejto štúdie analyzujeme spomienky pamätníkov na sovietske obdobie, snahu štátu o vytvorenie „sovietskeho ľudu“ a taktiež stratégie Slovákov na zachovanie si svojej etnickej svojbytnosti.

57 LENOVSÝ. The Relation of Language, Culture, and Identity in the environment of Ethnic Minorities. In *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 53, č. 3-4., s. 244.

58 ČERNÝČKO a MELNYK, *Movna polityka*, s. 677; LEVENEK, *Zakarpattja*, s. 411.

59 LEVENEK, *Zakarpattja*, s. 652.

60 LAVRYNENKO, *Spil'nist'*, s. 13.

61 V roku 1994 až 40 % obyvateľov Doneckej oblasti deklarovalo sovietsku identitu. Táto identita však postupne slabla, v roku 1999 to bolo 22 % obyvateľov a v 2004 10 %. V tejto oblasti si tak sovietska identita udržala svoju zotrvačnosť, aj keď časom slabla. BEVZ. Superečnosti identityčnostenj u donbaskomu rehioni. In *Naukovi zapysky Instytutu polityčnych i etnonacionalnych doslidžeň im. I. F. Kurasa*, 2015, č. 3, s. 123.

Metodológia

Cieľom tejto štúdie je odhaliť, ako si obyvatelia zmiešaných slovensko-ukrajinských lokalít Zakarpatska spomínajú na postavenie slovenskej etnickej menšiny v období ZSSR, na vplyv sovietskej etnickej politiky na túto menšinu, jej identifikáciu, prejavy a stratégie udržiavania slovenskej etnickej identity v kontexte implementácie konceptu „sovietskeho ľudu“. Ten cielil na asimiláciu (stratu pôvodných etnických znakov a preberanie atribútov majority)⁶² národov a etnických skupín ZSSR do monolitného nadnárodného konštruktú – „sovietskeho ľudu“. Štúdia sa snaží analyzovať, ako si na túto politiku a reakcie Slovákov spomínajú ľudia v skúmaných lokalitách dnes. Informácie o období ZSSR sme získavali terénnym výskumom⁶³ v Zakarpatsku v období od 11. marca do 11. júna 2024. Hlavnou technikou zberu dát bol neštruktúrovaný a pološtruktúrovaný osobný rozhovor s respondentmi v zmiešaných slovensko-ukrajinských lokalitách, počas ktorého sme využívali vopred pripravené otvorené otázky. Rozhovory sme po vzájomnej dohode s respondentmi zaznamenávali na telefón a následne prepísali.

Počas výskumu sme hovorili s 88 respondentmi z pätnástich miest a obcí Zakarpatska – mestá Užhorod, Mukačevo, Perečyn, obce Velykyj Bereznyj, Turja Remeta, Huta, Onokivci, Storožnyca, Hlyboke, Serednje, Antalovci, Kolčyno, Klenovec, Dovhe, Lysyčovo. Vzorku respondentov tvorilo 47 žien a 41 mužov, 40 ľudí so slovenskou etnickou identitou, 26 s ukrajinskou a 22 ľudí so slovenským pôvodom (z toho deklarovalo sedem ľudí zmiešanú slovensko-ukrajinskú identitu, 14 sa identifikovalo ako Ukrajinci so slovenským pôvodom a jedna respondentka ako Maďarka). Rozhovory s respondentmi prebiehali v spisovnej a dialektovej forme slovenčiny a ukrajinčiny bez tlmočníka. V štúdiu využívame citácie vybraných respondentov,⁶⁴ ktoré najlepšie vystihujú realitu, tak ako sme ju zložili z výpovedí všetkých respondentov. Informácie o nich prezentujeme v tabuľke č. 1.

62 Sociálny psychológ John Berry chápe asimiláciu ako jeden z akulturačných procesov, ktorý môže vzniknúť pri kontakte aspoň dvoch skupín s odlišnou kultúrou. Asimilácia spočíva v tom, že jedna skupina participuje na kultúre druhej skupiny a nemá záujem na udržaní svojej pôvodnej kultúrnej identity. BERRY. *Immigration, Acculturation, and Adaptation*. In *Applied Psychology: An International Review*, 1997, roč. 46, č. 1, s. 9.

63 Antropológ Martin Soukup popisuje terénny výskum ako spôsob „získavania etnografických dát pri nesprostredkovanom kontakte so skúmanou komunitou“. SOUKUP. *Terénny výskum v sociálnej a kultúrnej antropológii*. Praha 2014, s. 60.

64 Citácie v spisovnej a dialektovej forme slovenčiny uvádzame v origináli a ukrajinské prekladáme do slovenčiny a ich originály uvádzame v transkripcii do latinky v poznámkach pod čiarou.

Tabuľka č. 1: Zoznam respondentov

	Pohlavie	Rok narodenia	Lokalita	Etnická identita	Jazyk rozhovoru
1.	Muž	1957	Užhorod (pôvod v Dovhe)	Slovenská	Slovenský
2.	Žena	1978	Užhorod (pôvod v Serednje)	Slovenská/ Ukrajinská	Slovenský
3.	Muž	1946	Hlyboke	Slovenská	Slovenský
4.	Žena	1979	Turja Remeta	Slovenská	Slovenský
5.	Žena	1967	Turja Remeta	Slovenská/ Ukrajinská	Slovenský (dialekt)
6.	Muž	1960	Mukačevo (pôvod v Kolčyno)	Slovenská	Slovenský (dialekt)
7.	Žena		Lysyčovo	Slovenská	Slovenský/ Ukrajinský
8.	Žena		Antalovci	Slovenská	Slovenský (dialekt)
9.	Žena	1956	Velykyj Bereznij	Ukrajinská (slovenský pôvod)	Slovenský (dialekt)/ Ukrajinský
10.	Muž	1955	Antalovci	Slovenská	Slovenský (dialekt)
11.	Žena	1948	Huta	Ukrajinská (slovenský pôvod)	Ukrajinský
12.	Muž	1940	Storožnycja	Slovenská	Slovenský (dialekt)
13.	Žena	1941	Storožnycja (pôvod v Čornoholova)	Ukrajinská	Slovenský (dialekt)/ Ukrajinský
14.	Žena	1985	Storožnycja	Slovenská	Slovenský
15.	Muž	1934	Dovhe	Slovenská	Slovenský (dialekt)
16.	Žena	1971	Užhorod (pôvod vo Vynohradiv)	Slovenská	Slovenský

Autor tabuľky: Mgr. Štefan Ižák, PhD.

Ďalšou kľúčovou metódou, ktorú sme vo výskume využili, je *oral history*. Je to metóda, ktorá vedcom umožňuje pracovať s ľudskými spomienkami na prežitú minulosť a ich následnú rekonštrukciu a reinterpretáciu. *Oral history* nám neposkytuje zaručené fakty vypovedajúce o minulosti, ale jej subjektívne interpretácie, ktoré sa s faktami môžu a nemusia zhodovať.

„Oral history môžeme charakterizovať ako obraz ľudskej minulosti, ktorý vytvárajú samotní účastníci historických udalostí a procesov, keď ju vlastnými slovami popisujú. Oral history sa sústreďuje na zber, štúdium a interpretáciu historických informácií prostredníctvom svedectiev ľudí, ktorí boli účastníkmi skúmaných dejinných procesov. Tieto svedectvá sú zaznamenávané prostredníctvom nahrávacích zariadení a získané zvukové alebo zvukovo-obrazové materiály sú následne prepísané a stávajú sa prameňom historického výskumu.“⁶⁵

Táto metóda nám umožňuje vidieť, ako sa historické procesy prejavovali v životoch skúmaných skupín a ako si ich dotknutí ľudia pamätajú. Ide o interpretácie minulosti, ktoré nám pomáhajú pochopiť prítomnosť.⁶⁶ Dôležité je odhaliť, na čo si ľudia pamätajú, ale aj na čo si nepamätajú, resp. akým spôsobom si dané javy a procesy pamätajú a ako ich interpretujú. *Oral history* nám dokáže poskytnúť určité dáta, ktoré doplníme dátami z písaných prameňov alebo vedeckej literatúry. Takto môžeme získať pomerne ucelený obraz o nejakej historickej epoche, udalosti, jave, skupine ľudí. *Oral history* je schopná zaistiť špecifický súbor informácií od tých, ktorí dané obdobie prežili a ktoré nie sú písomne zachytené.

Oral history, ale niekedy aj terénny výskum pracujú s informáciami, ktoré závisia od ľudskej pamäti. Tá je selektívna, to znamená, že niektoré informácie zachováva a iné nie. Každá výpoveď je subjektívna a odráža momentálne obrazy istých fenoménov, ktoré sa však neustále vyvíjajú v súlade s osobnostným vývinom človeka a transformáciou prostredia, v ktorom žije. To, čo a ako si pamätáme tak je do veľkej miery odrazom našich súčasných priorít, záujmov a požiadaviek.⁶⁷ Podľa etnologičky Moniky Vrzgulovej je individuálnou vlastnosťou každého človeka pamätať si niektoré veci, javy, udalosti, procesy či obdobia (individuálna pamäť), no spôsob, akým si na ne spomíname, zabúdame, prehliadame či ich zámerne zamlčujeme, je ovplyvnený naším sociálnym prostredím (kolektívna pamäť).⁶⁸

Kolektívnu pamäť v tejto štúdií chápeme ako:

„Zdieľané percepcie minulosti, v ktorých si spoločnosti zaistujú kultúrnu kontinuitu tým, že prepájajú minulosť, prítomnosť a budúcnosť v skupinových naratívoch. To, ako je minulosť zapamätaná a interpretovaná hrá

65 OTČENÁŠOVÁ. *Oral history ako metóda historického výskumu a jej využitie v praxi*. Košice 2015, s. 9.

66 JANESICK. *Oral History, Life History and Biography*. In TRAINOR and GRAUE, eds. *Reviewing Qualitative Research in the Social Sciences*. New York; London 2013, s. 152.

67 ŠUBRT. Antinomie sociální paměti. In *Sociológia*, 2011, roč. 42, č. 2, s. 141-142.

68 VRZGULOVÁ. *Nevyrozprávané susedské histórie. Holokaust z dvoch perspektív*. Bratislava 2016, s. 27.

dôležitú rolu vo vytváraní individuálnych a skupinových identít, ktoré sú reprezentované ústnymi históriami, tradíciami, mýtmi a jazykmi.“⁶⁹

Kolektívna pamäť sa skladá z individuálnych pamätí členov skupiny, ktorá formuje svoje videnie minulosti, prítomnosti aj budúcnosti. Cieľom kolektívnej pamäte je zaistenie toho, aby spomienky zachovali hodnoty, ktoré sú konštitutívne pre identitu skupiny a aby mala minulosť uplatnenie v prítomnosti skupiny. Kolektívna pamäť tak je otvorená a prístupná novým interpretáciám, mení sa, reflektuje zmeny a skupina si ju prispôsobuje aktuálnym potrebám a názorom.⁷⁰ Človek nespomína na minulosť len ako individualita, ale aj ako člen sociálnych skupín a cez referenčné rámce týchto skupín, do ktorých sú spomienky zasadené a je im určená relevancia.⁷¹ Spomienky na postavenie slovenskej menšiny v období ZSSR sú súčasťou kolektívnej pamäte zakarpatských Slovákov. Musíme ich teda vnímať ako prejavy momentálneho stavu a vedomia menšiny, v ktorom objavujeme konkrétny obraz minulosti vystavaný na jednotlivých interpretáciách príslušníkov skúmanej skupiny.

Ďalším kľúčovým pojmom tejto štúdie je etnická identita, ktorá je jednou z identít, ktorými ľudia disponujú. Vo vedeckom diskurze existuje množstvo teórií a prístupov, ktoré tento pojem chápu z diametrálne odlišných východísk. V tejto štúdii vychádzame zo situacionalistického prístupu, ktorý si všíma značnú variabilitu v deklarovaní etnickej identity, ktorá závisí od aktuálnej sociálnej situácie a táto variabilita závisí na jednotlivcovej interpretácii a od vnímania danej situácie.⁷² To znamená, že v závislosti od situácie môže jednotlivec rôznymi spôsobmi prejavovať alebo vôbec neprejavovať svoju etnickú identitu. V niektorých situáciách môže byť etnická identita relevantným faktorom ovplyvňujúcim interakciu a v niektorých nie. Situačná etnická identita má kognitívny a štruktúrálny aspekt. Kognitívny sa týka subjektívnej interpretácie situácie a následnej askripcie etnickej identity sebe alebo iným aktérom. Táto askripcia však nie je úplne slobodným výberom, pretože sa odohráva v určitom sociálnom kontexte, ktorý tvorí štruktúrálny aspekt situačného prístupu k etnickej identifikácii. Štruktúrálny aspekt tak predstavujú rôzne obmedzenia uložené aktérom plynúce zo štruktúry vzťahov v spoločnosti.⁷³ Tento prístup vystihuje prejavy slovenskej

69 MINAROVA-BANJAC. Collective Memory and Forgetting: A Theoretical Discussion. In *Centre for East-West Cultural and Economic Studies*, 2018, č. 16, s. 3.

70 LUŽNÝ a VÁNĚ. Koncept kolektivní paměti – základní východiska a závěry. In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 4, s. 582.

71 ŠUBRT, Antinomie, s. 136.

72 OKAMURA (v preklade od BURZOVÁ a JAKOUBEK). Situační etnicita. In JAKOUBEK, ed. *Teorie etnicity. Čítanka textů*. Praha 2016, s. 337.

73 OKAMURA (v preklade od BURZOVÁ a JAKOUBEK), Situační etnicita, s. 339.

identity (nielen) v období ZSSR, a to najmä preto, že štátna politika nepodporovala udržiavanie slovenskej identity. Slováci tak museli zvažovať, v akej situácii vyjadria svoju etnickú identitu (ale aj ďalšie identity) a v ktorej budú interagovať prostredníctvom iných identít.

Výsledky výskumu

Spomienky na sovietsku etnickú politiku

Všetci respondenti vnímali sovietsku etnickú politiku negatívne. Najviac im prekážalo, že štát Slovákom nedovolil slobodne prezentovať svoju kultúru, organizovať sa do spolkov ani učiť sa slovenský jazyk v škole. Vadili im aj sovietske represie proti rímskokatolíckej cirkvi. Respondenti upozorňovali na to, že štát namiesto toho, aby podporoval národnostný rozvoj Slovákov a ich etnickej identity, sa snažil o vytvorenie podmienok na ich asimiláciu a preferovanie sovietskej identity namiesto etnickej. Podľa respondenta č. 1 Slováci pre štát ako menšina neexistovali a žiadne prejavy slovenskej etnickej identity neboli vítané:

„Každý skrýval to všetko, my nemohli za sovietskej éry o tom hovoriť, že sme Slováci, my sme tie dokumenty tak. Oficiálne tu sa hovorilo, že vobec slovenská menšina tu neexistuje... To bola politika Sovietskeho svazu, že urobia sovietsky národ, bude jediný národ sovietsky.“

V skutočnosti sa Slováci mohli pri sčítaniach ľudu hlásiť k svojej národnosti a mohli si ju dať zapísať do pasu, ale nebolo to zo strany štátu vítané, a preto sa mnohí radšej neodhodlali „vytrčať z davu“. Argument pre ignoranciu slovenskej menšiny a jej potrieb predstavovalo aj medzivojnové obdobie a príslušnosť Zakarpatska ku kapitalistickej ČSR (pre Sovietov predstavovali Slováci pripomienku a dedičstvo tohto obdobia). Respondent č. 1 to artikuloval takto: *„V histórii bolo napísane, že tu Podkarpatská Rus bola súčasťou buržoázneho Československa, všetko bolo špatne, buržoázia, kapitalizmus a tak ďalej.“*

Pre respondentku č. 2 obdobie ZSSR predstavovalo pre Slovákov stratené roky, počas ktorých sa ako menšina nemohli slobodne rozvíjať a vznikla tak medzigeneračná medzera v odovzdávaní etnických atribútov. Počas ZSSR totiž ešte žili ľudia, ktorí si pamätali obdobie ČSR a zachovávali si svoju kultúru, jazyk, vieru atď., ale ZSSR vytváral podmienky, ktoré komplikovali ich prenos ďalším generáciám: *„Ta medzera pripadla na ročník 50, 51, 60, tí ktorí boli narodení v Sovietskom zväze, tá medzera bola ako priepasť, lebo oni videli, ale nemohli nič urobiť.“* Respondent č. 3 zase zdôrazňoval totalitný charakter sovietskeho politického systému, na ktorý doplácali aj Slováci, pre ktorých bolo toto obdobie podľa neho najťažším: *„Ja hovorím, že Slováci na Ukrajinu prežili najťažšie*

*časy zo všetkých Slovákov v zahraničí z celého sveta, najmä ten totalitný režim [sovietsky – Š. I.] potom tvrdá maďarizácia počas vojny.*⁷⁴

Okrem etnickej politiky a totalitného charakteru politického systému ZSSR hrala veľkú úlohu v existencii slovenskej menšiny Zakarpatska aj optácia z rokov 1946 – 1947. Tá nielenže znížila ich počet v regióne, ale poslúžila ako argument pre ZSSR k uzatvoreniu „slovenskej otázky“. V praxi to znamenalo, že Slováci nemali svoje triedy ani školy, spolky, médiá, štát obmedzoval činnosť rímskokatolíckej cirkvi atď. Postavenie Slovákov sa zmenilo až v období nezávislej Ukrajiny po roku 1991, keď boli Slováci oficiálne uznaní za menšinu s právami. Vo výpovediach respondentov sme identifikovali binárne hodnotenie obdobia ZSSR a Ukrajiny. Obdobie ZSSR respondenti vnímali negatívne ako obdobie asimilácie, niektorí dokonca útlaku, zatiaľ čo obdobie Ukrajiny hodnotili ako čas uvoľnenia, keď Slováci získali svoje práva a možnosti rozvíjať sa ako etnická menšina. Slovanmi respondenta č. 3:

„Optácia pomohla sovietskemu vedeniu s tým, že povedali, vystaňovali sa Slováci, bol vydaný dohoda medzi Československou republikou a Sovietskym zväzom, že sa môžu vystaňovať. Veľa sa vystaňovalo, ale samozrejme zďaleka nie všetci. No ale toto umožnilo sovietskemu vedeniu uzatvoriť otázku o Slovákoch na Zakarpatsku, respektíve na Ukrajine. Vystaňovali sa, net ich, nepotrebujú školy, nepotrebujú médiá, nepotrebuj nič čo patrí k životu národnostnej menšiny. Vôbec ako slovenská menšina považovala sa, že neexistuje na Ukrajine až v devädesiatom druhom keď sme my rozbehli tieto veci až vtedy bola uznaná slovenská menšina na Ukrajine.“

Respondentov sme sa pýtali aj na to, či v sovietskej politike videli nejaké rozdiely v rozličných obdobiach, napr. v 50. rokoch, 60. rokoch, 70. rokoch, 80. rokoch, ale žiadne rozdiely neuviedli. Ich výpovede tak neakcentujú konkrétne obdobie v rámci ZSSR, ale automaticky zovšeobecňujú. Podľa výpovedí sa im celé obdobie ZSSR zlieva do jedného celku bez rozdielov, a to aj napriek tomu, že v jednotlivých obdobiach určité rozdiely boli.

Školstvo a slovenský jazyk

Školstvo bolo v období ZSSR jedným z kľúčových nástrojov štátnej etnickej politiky a vo všeobecnosti ideologickej indoktrinácie obyvateľstva. V Zakarpatsku existovali školy s vyučovacím jazykom ukrajinským, ruským, maďarským a moldavským (pre Rumunov). Slováci sa najčastejšie vzdelávali v ukrajinskom alebo ruskom jazyku, čím sa zredukoval priestor pre používanie slovenčiny (ako

74 Respondent časovo nesprávne uviedol maďarizáciu počas obdobia, keď Zakarpatsko patrilo Maďarsku (1939 – 1944) a až neskôr ZSSR (1945 – 1991).

dôležitého etnoidentifikačného elementu) dominantne na rodinný a susedský priestor, resp. v menšom rozsahu aj náboženský život. Respondentka č. 4 spomínala, ako mohli v škole hovoriť po slovensky a deklarovat' tak svoju etnickú identitu:

„My sme sa v triede, nás bolo šesť Slovákov, tak my sme sa vždy rozprávali tým nárečím aj triedna učiteľka nebola od nás z dediny, bola z Mykolajevskej oblasti, tak ona vždy tak na nás pozerala, nič nám nepovedala, ale my sme videli ten pohľad a tým pohľadom všetko povedala, že radšej buďte ticho, no ale nikdy nám to nepovedala nahlas.“

Nešlo teda len o absenciu výučby v slovenčine alebo slovenčiny, ale aj o snahu na obmedzovanie slovenčiny medzi členmi menšiny. Respondentka vo svojej výpovedi tiež poukázala na migráciu z iných častí Ukrajiny do Zakarpatska (učiteľka z Mykolajevskej oblasti pôsobila v Turej Remete). Výpoveď nám na druhej strane hovorí, že Slováci sa aj v období ZSSR medzi sebou rozprávali po slovensky. O tom svedčí aj ďalšia výpoveď respondentky č. 4:

„Viem, že aj moja teta, otcova sestra, tiež akože sa rozprávala so svojimi kolegyňami [v škole – Š. I.] po slovensky tak oni dostali akože od svojho riaditeľa. Že kde ste, kde sa nachádzate, neste doma, rozprávajte sa ako sa máte rozprávať. Na ulici doma si môžete hovoriť ako chcete, ale v inštitúcii...“

Tolerancia slovenčiny v škole (mimo hodín) však do istej miery závisela od konkrétneho učiteľa/učiteľky. Respondentka č. 5 hovorila: *„Medzi sebou mohli sice hutorec jak chcece, ale na urokoč mušice hutorec po ukrajinsky. Bula ruska i ukrajinska jednako.“* Medzi hodinami sa tak slovenskí žiaci mohli medzi sebou teoreticky rozprávať v slovenčine, ak to toleroval daný učiteľ, čo nemuselo byť pravidlom. Štát v podstate nezasahoval do komunikácie na neformálnej úrovni mimo inštitúcií (v rodine, medzi susedmi), ale v inštitúciách si vyžadoval potlačenie slovenského jazyka v prospech ukrajinčiny a ruštiny.

Aj napriek tomu, že sa slovenčina nestala predmetom ani vyučovacím jazykom v školách v zmiešaných slovensko-ukrajinských lokalitách, aj v období ZSSR bola v daných lokalitách živým jazykom, hlavne v slovenských rodinách. Dôkazom toho sú aj spomienky niektorých respondentov na to, že keď nastupovali do školy alebo škôlky, tak okrem slovenčiny nevedeli komunikovať v inom jazyku:

„Ta ja pošol do ukrajinskej školy no ta to tak ako že my sa bavili ta ja čul ukrajinske slovo, ale mne to bulo češko a my išči doma hutoreli aj maďarsky a to jak som pošol do školy ta vtedy tak bulo, že ja som majže

nerozumel nič, učiteľka kazala mame musíte hutorec ukrajinsky.“ (Respondent č. 6)

„Mala som sedem rokov, keď som išla do školy a už vtedy som vedela slovenský jazyk, čítať, písať, pretože babka nás to naučila. Hovorila, že najprv slovenský jazyk a ukrajinskú sa naučíš v škole.“ (Respondentka č. 7)⁷⁵

„Doma som rozprávala po slovensky, no jak, po našim antalovsky, že som poslala do školy, do peršej triedy a učiteľ mi povedal, umíš rachovať a ja načala jeden dva tri a deti sa počali smejať, že to ne po ukrajinsky. A Učiteľ mi povedal dobre dobre ďal’e, bo doma me naučili po slovensky.“ (Respondentka č. 8)

Samozrejme, nie vo všetkých slovenských rodinách (aj zmiešaných slovensko-ukrajinských) sa slovenčina ďalším generáciám odovzdávala ako prvý jazyk. V mnohých rodinách to však v skúmanom období takto fungovalo a s ukrajčinou a ruštinou (ako jazykmi úradného styku) sa niektoré deti zoznamovali až v škole. Postupne tak vo verejnom styku prechádzali na ukrajčinu a ruštinu a slovenčina ostávala jazykom interakcií v rámci rodín, ale ani to nebolo samozrejmosťou. V niektorých rodinách ukrajčina a ruština nahrádzali slovenčinu, hlavne v zmiešaných rodinách. Tento proces bol čiastočne výsledkom prirodzenej asimilácie a čiastočne cieľených politík, ktoré vytvárali podmienky na miznutie atribútov etnických skupín.

Obavy pred možnými štátnymi represiami

Dodržiavanie noriem všetkého druhu si ZSSR vynucoval aj represívnymi metódami, ktoré mali okrem potrestania tých, ktorí sa od noriem odchyľovali aj odradiť ostatných členov spoločnosti od opakovania takéhoto konania. Obyvatelia si mali byť vedomí možných sankcií za vybočenie od socialistických predstáv a obávať sa reakcie štátu. Obavy a dokonca i strach sa prejavovali aj pri udržiavaní etnickej identity. Mnohí Slováci nechceli dávať najavo svoju etnickú, jazykovú, kultúrnu či náboženskú odlišnosť, ktorá by mohla pritiahnúť nevyžiadajú pozornosť štátnych orgánov. Niektorí Slováci tak z obáv a strachu radšej „splynuli“ s masou „sovietskeho ľudu“. Respondent č. 6 hovorí o verejných prejavoch viery, akými boli napr. účasť na omšiach, ktoré radšej nenavštevovali. Rímskokatolícka viera pritom bola a stále je dôležitým etnoidentifikačným znakom zarpatských Slovákov a omše a sviatky predstavovali možnosť stretávania sa

75 Ukrajinský originál: „U mene sim rokiv bulo jak ja pišla v školu a ja vže znala slovacku movu čytaty, pysaty tomu šo babusja nas navčyla. Kaže šo najperše slovacka mova a ukrajinsku ty navčyšša v školi.“

komunity: „*Bo vtedy, viete, že to še hanbili, ta to tak jak i do koscela nemož bulo chodzic, ta to nikto nechodzil do koscela, každy ked' se bojal, pove že si chodzil do koscela ta te vihaňali z roboty.*“

Atmosféru obdobia ZSSR a spôsob rozmýšľania niektorých Slovákov v atmosfére strachu a obáv, ktorú štát v spoločnosti vytváral a legitimizoval si svoju autoritu, vystihujú slová respondentky č. 9:

„A moja mama se bojala. Moja mama v strachu bula, bo znace pri radjanskej vlade [sovietskej vláde – Š. I.] se bojali, oni museli sluchac všetko čo, jake zakony. Všetko malo byť tak jak vlada kazala i naši vse v strachu buly. Napríklad moja rodzina bula v strachu. U nas se vsi bojali, juj, toto ny ja nemohla znať kto u mna predky boli dali dali, to bulo vse v sekreti joj tam ne toto, tam ne kaž, tam ne tak. A moja mama, ja už i škodujem, moja mama z dvacatprveho roka, ja už škodujem, že ja ji vtedy nevypytovala a ona nas u toto, nič nam za toto nekazala, ona sa bojala. Bo apo robil, to financi, to buhhalter, ona se jakos bojala teho. Ona bula zhidna Ukrajinka, Ukrajinka, nedumala za to, že čas sa zminit.“

Výpoveď ukazuje, ako sa v nedemokratickom prostredí ľudia vzdávali svojej etnickej identity, aby nedali štátnej moci zámenku na represiu. Niektorí Slováci dokonca ďalším generáciám v obavách neodovzdávali základné informácie o ich pôvode. Podľa respondenta č. 3 síce slovenská menšina nebola terčom cielenej represie na základe etnickej identity, ale Slováci mohli byť diskriminovaní, ak sa chceli dostať napr. na vyššie stranícke, úradné alebo firemné pozície s veľkým vplyvom. A to bol aj ďalší dôvod (pragmatizmus), prečo sa niektorí Slováci prestávali verejne hlásiť k svojej identite: „*Na niektorých úradoch mali problémy ako Slováci, nemohol sa dostať na nejaké vyššie postavenie v úradoch a tak ďalej. Boli aj takéto obmedzenia, preto sa mnohí aj obávali potom povedať, že ja som Slovák.*“

Respondenti považovali za bezpečnejšie nedávať najavo svoju slovenskú etnickú identitu, aj keď si nespomínali na žiadne konkrétne represie len z dôvodu etnickej identity. Je však pravdou, že tá mohla byť prekážkou napr. v kariérom raste. Väčším dôvodom na represie bola rímskokatolícka viera, ktorou sa väčšina Slovákov vyznačovala a tvorila pre nich dôležitý etnoidentifikačný prvok (omše v slovenčine, stretávanie sa príslušníkov menšiny). Kvôli viere už mohli prísť nielen prekážky v kariére, ale aj rôzne pokarhania v práci až výpoveď, prípadne pokarhania detí v škole atď. ZSSR tak etnickú identifikáciu Slovákov značne ovplyvňoval aj svojou protináboženskou politikou, obmedzovaním činností farností, zatváraním kostolov, prenasledovaním kňazov atď.

Problémy s deklarováním slovenskej etnickej identity a premiešavanie etníc

Už sme spomínali, že kvôli obavám z reakcie štátnych orgánov sa niektorí Slováci v sčítaniach ľudu nehlásili k slovenskej etnickej identite. Neplatilo to však len pri sčítaní ľudu. Na problémy s deklaráciou etnickej identity si respondenti spomínali aj pri udávaní identity po narodení dieťaťa alebo pri získavaní pasov. Aj pri týchto činnostiach závisel výsledok do veľkej miery na prístupe a benevolentnosti úradníkov, ktorí dané úkony vykonávali. Respondent č. 10, ktorý sa identifikuje ako Slovák, hovorí po slovensky, je rímskokatolík, má slovenský pôvod (spĺňal teda hlavné etnické znaky, ktoré respondenti uvádzali najčastejšie – sebaidentifikácia, pôvod, znalosť jazyka, rímskokatolícka viera), spomínal, že v sovietskom období ho zapísali ako etnického Ukrajinca: „*Kaže, na Ukrajine žijete, ta budze Ukrajinec.*“ A to aj napriek tomu, že jeho otec a aj starší brat boli v pase zapísaní ako Slováci. Nebol teda žiadny dôvod ďalšieho syna registrovať ako Ukrajinca, ale úradník na matrike to aj tak urobil.

V kontexte debaty s respondentom č. 3 o získavaní statusu zahraničného Slováka, respondent hovoril aj o etnickej identifikácii Slovákov a deklarovaní identity v období ZSSR. Vo svojej výpovedi naznačil kontúry atmosféry, v akej sa Slováci snažili obstáť ako etnická menšina: „*Keď si človek za totality smelo povedal, že ja som Slovák a úrady mu zapísali do sovietskeho pasu mu zapísali, že je Slovák, to už je, hneď mu mali dať preukaz Slováka v zahraničí.*“ Keďže respondent pomáhal mnohým Slovákom a ľuďom so slovenským pôvodom zháňať dokumenty, ktoré by tento pôvod preukazovali, spomenul si na prípad jedného človeka, ktorý nadväzuje na predchádzajúci citát:

„Mal vo vojenskej knižke napísano nacionalnosť rusky, bolo to prečiarknuté a napísané Slovák a bola tam ispravlenomu veriť a razítko vojenského komisariáta. Viete si predstaviť, že v tom čase niekto bol taký smelý, že povedal, že vo vojenskej knižke ja som ne rusky ja som Slovák a museli mu to opraviť do vojenskej knižky? Tak takémuto človekovi ja by som nie len preukaz hneď vypísal, ale ešte aj medailu nejakú dal, že on sa postavil za svoju národnosť, že ja som Slovák a ne rusky.“

Identita v pase, v sčítaní ľudu alebo inom oficiálnom zázname, samozrejme, nemusela byť odrazom vnútornej identifikácie človeka. V oficiálnom dokumente mohla byť jedna identita a v skutočnosti sa človek mohol považovať za príslušníka inej etnickej skupiny. To znamená, že zápis v sovietskom pase nemôžeme automaticky brať ako dôkaz skutočnej identity, pretože v interakcii so štátom mohli ľudia konať tak, ako sa od nich očakávalo a nie podľa vlastného presvedčenia. Interakcia so štátom však môže byť dobrou pomôckou, ktorá nám odhaľuje to, ako ľudia v danom období a prostredí pristupovali k svojej etnickej

identite. Niektorí ju pred štátom otvorene priznávali, niektorí zvolili cestu pragmatizmu a konformizmu a konali tak, aby nemali problémy s úradmi, pričom si v súkromí ponechávali slovenskú identitu alebo niektorí sa pôvodnej identity z rôznych dôvodov vzdali (tlak štátu, prirodzená asimilácia atď.) a prijali novú – najčastejšie ukrajinskú.

Štátom organizované a podporované migračné procesy boli dôležitými časťami etnickej politiky ZSSR a odrazili sa aj v slovensko-ukrajinských lokalitách, a to predovšetkým po optačnej akcii 1946 – 1947. Do usadlostí, ktoré v obciach ostali po Slovákoch, štát sťahoval Ukrajincov a Rusínov z horských oblastí Zakarpatska a taktiež predstaviteľov novej sovietskej moci (vojakov, pohraničníkov, straníckych predstaviteľov atď.) z iných častí Ukrajiny alebo aj z iných republík ZSSR, hlavne z Ruska. Pomer voči Ukrajincom a Rusom sa tak po optácii ešte viac premenil v neprospech Slovákov, čo viedlo k silnejším asimilačným tlakom, a to predovšetkým v obciach, kde ostalo len pár slovenských rodín (Huta, Onokivci, Nový Klenovec, Lysyčovo, Kolčyno). Respondentka č. 11 z Huty⁷⁶ tvrdila, že kľúčovú úlohu v asimilácii Slovákov do etnickej väčšiny hrali zmiešané manželstvá. Slováci uzatvárali manželstvá s príslušníkmi iných etníc, ich deti následne tiež a takto postupne strácali svoje etnické špecifiká a preberali tie majoritné (hlavne ukrajinské vrátane identity a jazyka). Keďže Huta je prihraničná obec, štát tam posielal slúžiť mnoho Ukrajincov z centrálnej a juhovýchodnej Ukrajiny a taktiež Rusov, čiže Slováci sa miešali aj s nimi.

Niektorí respondenti vnímali hlavne prichádzajúcich Rusov ako cudzorodý element a nenadväzovali s nimi bližšie vzťahy: „*Maskal'i nedobri, ja povim naraz, rusky net. Ridko kotry rusky žeby buv taky dobrjaga. My še z nima i ne barz spilkovali mocno.*“ (Respondent č. 12) Respondentka č. 13 vyjadrila podobnú myšlienku, len inými (miernejšími slovami): „*Co še poženili, tu prišli abo nevesty abo co rusky no ta to takoj bulo, to už calkom inši taky ľudze buly.*“ Nemôžeme však tvrdiť, že takýto postoj by bol charakteristickým znakom vo vzťahu Slovákov k novým obyvateľom skúmaných lokalít. V týchto výpovediach môže vo väčšej miere hrať rolu súčasná ruská invázia na Ukrajinu a negatívne dôsledky, ktoré so sebou prináša.

Etnológ Boris Michalík vidí šesť faktorov, ktoré slúžia na stimuláciu etnickej identity v prostredí etnických menšín: 1. Rodinné prostredie; 2. Výučba materinského jazyka; 3. Spolkový život (môžeme tam zaradiť aj náboženský); 4. Komericializácia tradičnej kultúry vo forme festivalov, prehliadok a súťaží; 5. Podpora materskej krajiny; 6. Osobný záujem jednotlivca. Všetky faktory sú

76 Táto respondentka odmietla nahrávanie rozhovoru, preto využívame len parafrázy jej myšlienok, ktoré sme si počas rozhovoru prepísali.

vzájomne prepojené. Faktory 2, 3, 4, 5 boli vďaka sovietskej politike nerealizovateľné (faktor č. 5 fungoval v obmedzenej miere prostredníctvom médií) a faktory 1 a 6 boli síce ovplyvnené štátnou ideológiou a politikou, ale neboli ňou úplne determinované, a preto v mnohých prípadoch mohli stimulovať etnickú identitu zakarpatských Slovákov.⁷⁷

Udržiavanie slovenskej identity a jej znakov

V predchádzajúcich podkapitolách sme ukázali, ako si respondenti spomínali na sovietsku etnickú politiku a aký vplyv mala na Slovákov. Výpovede respondentov sa do veľkej miery zhodovali s tým, čo o skúmanom období nájdeme vo vedeckej literatúre. Slováci sa však počas obdobia ZSSR neasimilovali do majority úplne a uchovali si vedomie svojej etnickej svojbytnosti a odlišnosti. Otázka teda znie, ako je možné, že aj napriek prebiehajúcej asimilácii, pre ktorú vytvárali sovietske politiky⁷⁸ vhodné podmienky, sa slovenská menšina zachovala? Faktorov, ktoré k tomu prispeli bolo, samozrejme, viacero a niektorí respondenti nám ich interpretovali zo svojho pohľadu.

Jedným zo základných faktorov, ktoré umožnili zachovanie slovenskej etnickej identity a jej znakov, tak ako ich chápu príslušníci menšiny, bolo rodinné prostredie. Práve privátna, rodinná sféra bola miestom, kde Slováci mohli ďalším generáciám odovzdávať etnické vedomie, jazyk, vieru a kultúru takmer bez štátnych zásahov. To však neznamená, že vo všetkých rodinách k takémuto prenosu došlo. Dôkazom môžu byť čísla zo sčítania ľudu v jednotlivých rokoch, hoci ich berieme len ako orientačné. Aj v rodinách muselo existovať „chcenie“ zachovať slovenskú identitu, jazyk, vieru a kultúru, od ktorého sa potom odvíjala konkrétna činnosť, ktorá viedla k ich udržaniu. Respondentka č. 14 vyzdvihovala rolu rodiny v zachovaní menšiny a hlavné faktory tohto procesu videla takto:

„V rodinách, len v rodinách, ja to inak nevidím, medzi sebou sa rozprávali, aj susedia, všetci a nikdy to nebol problém aj pri tom socializme, pri komunizme to nebol problém, každý sa rozprával, ako chcel. To bola dedina Slovákov [Storožnycja – Š. I.], naozaj tie základné ulice boli slovenské, že tam keď vyšli babky v nedeľu si sadnúť na lavičke, tak sa rozprávali svojím dialektom a bolo im jedno, kto je pri vláde no. Tak to sa zachovalo a potom sa to dookola točilo okolo kostola, len tak to ja vidím a potom sa pridala škola.“

77 MICHALÍK. Etnická identita a jej stimulácia v prostredí etnických minorít. In BITTNEROVÁ a MORAVCOVÁ, eds. *Etnické komunity: Kontinuita kulturní reprodukce*. Praha 2012, s. 95-100.

78 Okrem politik súvisiacich s konceptom „sovietskeho ľudu“, ktoré predstavujeme v teoretickej časti, tu môžeme spomenúť optácie, represie proti rímskokatolíckej cirkvi, zákaz akéhokoľvek menšinového školstva, médií a spolkov a obmedzený kontakt s Československom.

Okrem rodiny a susedstva spomína respondentka aj kostol, teda rímskokatolícku vieru a cirkev. V Storožnycji bol počas ZSSR rímskokatolícky kostol uzatvorený (od 1949) a nekonali sa tam omše až do roku 1989, keď kostol znovuo tvorili a až odvtedy mohol hrať významnejšiu rolu v živote menšiny. Dovtedy museli storožníci, rímskokatolícki Slováci chodiť na omše do iných obcí alebo vykonávať náboženské úkony doma. Aj to však malo pozitívny efekt pre ich etnickú identitu.

Počas ZSSR boli v niektorých slovensko-ukrajinských obciach kostoly zatvorené (Nový Klenovec od 1948⁷⁹, Storožnycja od 1949, Huta od 1958, Turja Remeta od 1961 a Hlyboke od počiatku 60. rokov). V iných fungovali obmedzene (omša len raz za týždeň alebo aj menej, v závislosti od prítomnosti kňaza) a ak kňaz hovoril po slovensky, aj omše mohli byť v slovenčine (Velykyj Bereznyj, Perečyn, Onokivci, Serednje, Kolčyno, Dovhe). Pravidelne sa konali omše, ale v maďarčine (Užhorod a Mukačevo). Veriaci z obcí, v ktorých nebol rímskokatolícky kostol museli chodiť do iných rímskokatolíckych kostolov v okolí alebo do pravoslávneho v obci (Antalovci, rímskokatolícky kostol postavený v 1993; Lysyčovo od 2018). Respondenti vo všetkých spomenutých lokalitách sa zhodli, že v období ZSSR boli viera a cirkev dôležitými prvkami pre udržanie slovenskej identity aj napriek rôznym formám štátneho obmedzovania činnosti cirkvi. Aj počas obmedzenia alebo zastavenia fungovania kostolov sa ľudia schádzali pri kostoloch alebo po domoch a modlili sa a vykonávali náboženské úkony v slovenčine, čo pomohlo zachovať jazyk. Jednoduchšie to bolo v tých lokalitách, kde kostol ostal otvorený a bol tam aj kňaz, ktorý dokázal viesť omšu v slovenčine, ako napr. spomínal respondent č. 1, ktorý vyrastal v Dovhom: „*Ale my držali svoju kultúru, tradície vďaka tomu, že sme mali rímskokatolícky koscel, takže sme navštevovali omši, vďaka tomu sme žili.*“

Ak sa ešte vrátíme k rodine a susedstvu, tak aj ďalší respondenti potvrdzovali, že v slovenských lokalitách sa niektorí Slováci medzi sebou v neformálnej, súkromnej komunikácii rozprávali po slovensky a to viac ako dnes, v časoch nezávislej Ukrajiny, kde sa menšina môže rozvíjať oveľa slobodnejšie. Dnes už je totiž slovenská menšina viac asimilovaná než bola napr. pred 50 rokmi. Bol to však ZSSR, ktorý zásadným spôsobom dynamizoval asimilačné procesy zakarpatských Slovákov. Po roku 1991 sa k asimilácii pridali ďalšie procesy, hlavne emigrácia do zahraničia, ktoré spôsobujú úbytok Slovákov. V ZSSR to boli práve rodina, susedstvo, cirkev a lokálne spoločenstvo, vďaka ktorým sa slovenský element v lokalitách uchoval. Jazyk bol jedným z kľúčových etnoidentifikačných prvkov (popri viere, vedomí svojho pôvodu, sebaidentifikácii a kultúry,

79 V Novom Klenovci po optácii takmer všetkých slovenských rodín v roku 1947 zatvorili slovenský evanjelický kostol.

hoci tá bola už vtedy do značnej miery premiešaná s ukrajinskou a rusínskou), ktorý vymedzoval Slovákov od väčšiny a mobilizoval ich okolo toho, čo mali spoločné. Svedčia o tom aj výpovede respondentov, ktorí rodine a susedstvu pripisujú veľkú váhu pre zachovanie slovenského jazyka:

„Lem u rodziny, lem u rodziny, lem rodzina. Slovaky doma hutoreli po slovensky taj hotovo a jak išli do sela do magazinu ta chľeb pytal či muku, či čo kupoval ta po rusky pytal. Keď Slovak bul jak i ten čo predaval, ta po slovensky s nim mohol.“ (Respondent č. 15)

„Na ulici keď sa stretli tak ahoy ahoy a už sa začalo a tí Ukrajinci, Rusi niekedy – a už sa zišli. Aj keby tam bolo päť Ukrajincov, tak Slováci začali po svojom.“ (Respondentka č. 4)

„Doma my vše hutoreli po slovensky, tato Rusnak, ale my s nim hutorime po slovensky.“ (Respondentka č. 5)

Pre udržanie jazyka boli dôležité aj československé televízne a rádiové kanály, ktoré „chytali“ aj v obciach Zakarpatska (hlavne v jeho západnej časti) a mohli ich v období ZSSR počúvať a pozerat'. Tieto kanály neslúžili len na učenie sa alebo zlepšovanie sa v slovenskom jazyku, ale predstavovali aj dôležitý kontakt s dianím v Československu, hoci vysielanie bolo ovplyvnené socialistickou ideológiou. Po roku 1945 totiž Slováci v Zakarpatsku ostali značne izolovaní vďaka informačnej bariére, ale aj komplikovanému cestovaniu do Československa, ktoré bolo sovietskym štátom limitované. Respondenti úlohu československých médií pre zachovanie slovenského jazyka a identity vo svojich výpovediach reflektovali pozitívne:

„A ešte bolo dobre, my sme žili 100 kilometrov, ale my sme chytali československú televíziu a československý rozhlas. Ja som v Dovhej chytal československú televíziu. Pondelkové dni boli slovenské, no ale pre nás to bolo udržovanie tej kultúry a tradície, ten kontakt, aj toho jazyka.“ (Respondent č. 1)

„Radio, aj televizor sme mali. Reginu sluchali sme postojano. A televizor buli perši i druhy Slovaky československe vtedy, buly dve kanaly. My sa po televizoru naučili [slovensky – Š. I.].“ (Respondentka č. 5)

Pre respondentku č. 16 bolo od detstva snom naučiť sa spisovnú slovenčinu (v rodine hovorili dialektom), ktorú videla a počúvala v československých televíziách a rozhlas: *„Ja som ako dieťa sledovala slovenskú televíziu, večerníček a potom počúvala som rozhlas, rádio Hviezda, Pozor, zákruta! toto boli moje ob-*

ľúbené relácie.“ Okrem televízie a rozhlasu mali zakarpatskí Slováci možnosť kupovať aj československé časopisy, ktoré boli ďalším nástrojom s pozitívnym vplyvom na šírenie slovenského jazyka:

„Potom otec objednával aj časopisy, aj detské, potom sme mali, občas sme mali, aj maďarské, aj slovenské. Slovenku ešte čo ja viem, keď som bola dieťa, to boli 80. roky. Slovenku, potom, už sa teraz nepamätám, ale mali sme noviny v slovenskom jazyku vtedy.“

Okrem *Slovenky* respondenti spomínali aj časopisy *Zdravie* alebo *Československý svet*. Televízia, rádio a časopisy neboli len nástrojmi na udržiavanie jazyka, ale aj možnosti kontaktu so Slovenskom a slovenskou kultúrou. Prostredníctvom médií prispievala k udržaniu etnickej identity zakarpatských Slovákov aj ČSR. Ďalšou formou kontaktu so Slovenskom boli aj návštevy rodiny, čo však nebolo jednoduché. Podľa respondentov bolo vycestovanie pomerne náročné byrokratickou záležitosťou, pretože potrebovali od rodiny pozvanie a následne si museli vybaviť povolenie na vycestovanie, čo mohlo trvať aj niekoľko týždňov až mesiacov. Výsledok však bol neistý a nie vždy Slováci dostali povolenie na vycestovanie. Úlohu mohla zohrať, samozrejme, aj ich lojálnosť k ZSSR, ktorá mohla byť v očiach polície ovplyvnená napr. aj navštevovaním kostola. Ak aj povolenie dostali, tak bolo časovo obmedzené. To znamená, že za rodinou mohli vraj vycestovať len raz za rok. Členovia rodiny však mohli chodiť za príbuznými do Zakarpatska, takže aj týmto spôsobom sa udržiaval jazyk, etnická identita a kontakt so Slovenskom. Politika „sovietskeho ľudu“ a vo všeobecnosti obdobie ZSSR predstavovali pre zakarpatských Slovákov podľa respondentov náročné prekážky, ktoré spôsobili značné škody na vývine slovenskej menšiny a určili negatívne trendy, ktoré však neboli pre Slovákov fatálne. Respondentka č. 5 toto obdobie, ale aj prístup mnohých Slovákov charakterizovala pomerne výstižne:

„Skôr také zátišie [obdobie ZSSR – Š. I.]. Ale vlastne vidíte, že to dedičstvo to sa udržalo, Slováci si dodnes si to chránia tu identitu si udržali, hlásia sa k slovenskému, cez vieru, cez jazyk a došlo to až do našich dní, v tom duchu vychovávali aj svoje deti.“

Záver

Táto štúdia si kládla za cieľ odhaliť, ako si respondenti zo zmiešaných slovensko-ukrajinských lokalít Zakarpatska spomínajú na postavenie Slovákov v období ZSSR, aký vplyv na túto menšinu mala sovietska etnická politika a akými spôsobmi sa Slovákom podarilo zachovať si svoju etnickú identitu. Metodologicky sme sa k tomuto cieľu snažili dopracovať realizáciou terénneho výskumu v slovensko-ukrajinských lokalitách Zakarpatska v období od 11. marca do 11. jú-

na 2024 a taktiež metódou *oral history*, pomocou ktorej sme odhaľovali spomienky respondentov na skúmané obdobie.

Zakarpatských Slovákov, podobne ako aj ďalších menšín sa v období ZSSR dotkla politika „sovietskeho ľudu“, ktorou sa ZSSR snažil o splynutie národov a etník do homogénneho a k štátu lojálneho nadnárodného celku bez špecifických etnických charakteristík a z nich plynúcich etnických tenzií a konfliktov. Táto politika významným spôsobom dynamizovala prirodzenú asimiláciu časti menšiny a vytvorila podmienky, ktoré komplikovali jej rozvoj a jej snahy o zachovanie etnických atribútov, ktoré ju vymedzujú voči etnickej väčšine.

Postavenie zakarpatských Slovákov ako menšiny so svojimi právami vnímali respondenti negatívne a kriticky sa vymedzovali voči sovietskej etnickej politike a konceptu „sovietskeho ľudu“. Ignorancia menšinových potrieb, akými boli menšinové školstvo, spolky, médiá či slobodné vyznávanie a praktizovanie rímskokatolíckej viery (tieto oblasti najčastejšie spomínali oslovení ľudia) viedla podľa respondentov k posilneniu asimilačných trendov, ktoré pokračujú aj dnes, hoci niektoré asimilačné faktory sa zmenili. Politika „sovietskeho ľudu“, vyriešenie „slovenskej otázky“ optáciami, ignorovanie menšinových práv a nedemokratický charakter politického systému ZSSR, ktorý nedovoľoval odklon od straníckych ideologických línií, významným spôsobom zintenzívnili asimiláciu Slovákov a úbytok príslušníkov menšiny, čo nám potvrdzujú sovietske štatistiky, vedecká literatúra i výpovede respondentov.

Etnológ Ladislav Lenovský tvrdí, že ak externé faktory (v našom prípade politika štátu) pôsobia proti pretrvaniu menšiny alebo ak menšina stratí vnútornú silu (aj následkom externého faktora), pretože v menšinovom postavení nevidí zmysel, tak sa spoločný integrovaný pilier menšinovej etnickej identity asimiluje/zaniká. Tento pilier pozostáva z jazykovej, kultúrnej, prípadne náboženskej identity a ich pevnej integrácie. Ak sa oslabí niektorá zložka piliera, oslabuje sa aj etnická identita minority.⁸⁰ Všetky tieto identity sa ZSSR snažil (nielen) u zakarpatských Slovákov potlačiť. Nedovoľoval totiž vyučovanie jazyka, jeho formálne využívanie v styku so štátom, organizovanie menšiny do spolkov, ktoré by verejne reprodukovali slovenskú kultúru a obmedzoval činnosť rímskokatolíckej cirkvi, ktorej príslušníkmi bola väčšina zakarpatských Slovákov.

Slováci ako menšina síce obdobie ZSSR prežili, avšak so zjavným poklesom počtu príslušníkov. Podľa vedeckej literatúry, s ktorou korešpondovali aj výpovede respondentov, môžeme tvrdiť, že svojou etnickou politikou sa Sovietsi snažili vytlačiť prejavy slovenskej etnickej svojbytnosti z verejného priestoru, inštitúcií a formálnej komunikácie medzi štátom a občanom, a preto sa miestom

80 LENOVSKEÝ. The Relation of Language, Culture, and Identity in the environment of Ethnic Minorities. In *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 53, č. 3-4., s. 250.

udržiavania slovenskej etnickej identity stala prevažne súkromná sféra, kde štát nemal taký dosah. Rodina, susedstvo, rímskokatolícka cirkev (aj napriek represiam štátu), ale aj československé médiá, ktoré ľudia v Zakarpatsku čítali, pozerali a počúvali, hrali podľa respondentov kľúčovú rolu pri zachovávaní základných etnických atribútov (jazyk, viera, kultúra, vedomie vlastného pôvodu a sebaidentifikácia) Slovákov v období ZSSR.

ZSSR zanechal na etnickej mape Zakarpatska stopy, ktoré sú viditeľné dodnes, hoci od jeho rozpadu v čase písania tejto štúdie už prešlo 34 rokov. Respondenti vnímali sovietske obdobie pre vývoj menšiny negatívne, pretože štát v tom čase nedovoľoval jej slobodný rozvoj, čo si ľudia dodnes dobre pamätajú. Ani revitalizácia kultúry a jazyka Slovákov po roku 1991 nedokázala úplne zvrátiť, z pohľadu menšiny, negatívne asimilačné trendy, ktoré pokračujú dodnes. V období ZSSR sa významne zmenila hlavne etnická skladba miest, ale zasiahnuté boli aj obce vrátane tých slovensko-ukrajinských. Dnes zakarpatskí Slováci majú svoje triedy, školu, spolky, kostoly a hlavne možnosti zachovávať svoje etnické charakteristiky. Stoja však pred nimi iné výzvy, ktoré musia a budú musieť zvládnuť, aby ostali pevnou súčasťou etnickej mozaiky Zakarpatska, ktorou sú stáročia.

O autorovi / About the author

Mgr. Štefan Izák, PhD.

Katedra etnológie a mimoeurópskych štúdií

Filozofická fakulta, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Nám. J. Herdu 2, Trnava, 91701

Slovenská republika

e-mail: stefan.izak@ucm.sk

<https://orcid.org/0000-0003-2049-5744>

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57209279417>

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AHB-3195-2022>

Zoznam použitých prameňov a literatúry / List of references and literature

Monografie a zborníky ako celok / Monographs

BOLERÁCZOVÁ, Zdenka. *História a kultúra Slovákov na Zakarpatskej Ukrajine*. Užhorod: Mystecka Linija, 2006, s. 141.

- BRUBAKER, Rogers. *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge; New York; Melbourne; Madrid; Cape Town; Singapore; São Paulo; Delhi: Cambridge University Press, 1996, s. 202. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511558764>
- HRYCAK, Jaroslav. *Narys istoriji Ukrajinjy. Formuvannja modernoji naciji XIX – XX stolittja*. Kyjiv: Yakaboo Publishing, 2022, s. 656.
- CHUDIŠ, Pavlo. *Zakarpattja v konteksti čechoslovacko-radjanskych vidnosyn (1944 – 1948 r.)*. Dizertačná práca. Užhorod 2016, s. 255.
- KAHANOV, Jurij. *Konstrujuvannja „radjanskoji ljudyny“ (1953 – 1991): ukrajinska versija*. Zaporizžja: Inter-M, 2019, s. 432.
- KOKAISL, Petr; ŠTOLFOVÁ, Andrea; ZYCHOVÁ, Jana a HANUŠ, Pavel. *Po stopách Slováků ve východní Evropě*. Praha: Nostalgie, 2014, s. 326.
- LEVENEC, Jurij. *Zakarpattja v etnopolityčnomu vymiri*. Kyjiv: IPIEND imeni I.F.Kuraca NAN Ukraini, 2008, s. 682.
- MAGOCSI, Paul Robert. *Chrbtom k horám. Dejiny Karpatskej Rusi a karpatských Rusínov*. Prešov: Univerzum, 2016, s. 593.
- MOKRYK, Radomyr. *Bunt proty imperiji. Ukrajinjski šistdesjatnyky*. Kyjiv: A-ba-ba-ha-la-ma-ha, 2023, s. 416.
- OTČENÁŠOVÁ, Slávka. *Oral history ako metóda historického výskumu a jej využitie v praxi*. Košice: UPJŠ, 2015, s. 116.
- PLOCHIJ, Serhij. *Brama Jevropy. Istorija Ukrajinjy vid skijskych vojen do nezaleznosti*. Charkiv: Klub simejnogo Dozvilja, 2021, s. 432.
- SOUKUP, Martin. *Terénny výzkum v sociální a kulturní antropologii*. Praha: Karolinum, 2014, s. 169.
- TYVODAR, Mychajlo. *Etnohrafija Zakarpattja, Istoryčno-heohrafičnyj narys*. Užhorod: Gražda, 2010, s. 416.
- VRZGULOVÁ, Monika. *Nevyrozprávané susedské histórie. Holokaust z dvoch perspektív*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo SAV, 2016, s. 140.

Štúdie a články v časopisoch a zborníkoch, kapitoly v kolektívnych monografiách / Articles in Journals, Chapters in Monographs

- BENŽA, Mojmir. Príspevok k štúdiu tradičnej kultúry ukrajinských Slovákov. In ČÁNI, Ladislav, ed. *Slováci na Zakarpatskej Ukrajině*. Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, 1998, s. 59-64.
- BERRY, John W. Immigration, Acculturation, and Adaptation. In *Applied Psychology: An International Review*, 1997, roč. 46, č. 1, s. 5-68.
- BEVZ, Tetjana. Superečnosti identityčnosti u donbaskomu rehioni. In *Naukovi zapysky Instytutu polityčnych i etnonacional'nych doslidžeň im. I. F. Kurasa*, 2015, č. 3, s. 120-143.
- BOLERÁCZOVÁ, Zdenka. História. In BENŽA, Mojmir, ed. *Ludová kultúra Slovákov na Ukrajině*. Užhorod: Mystecka Linija, 2005, s. 9-21.
- BOLERÁCZOVÁ, Zdenka. Identification of the Slovaks with Their Minority Position in Ukraine. In *Naukovyj visnik užhorodskoho nacional'noho universytetu*, 2008, č. 11, s. 209.
- BROMLEJ, Julyan. Sovremennye etnosocjal'nye processy u vostočnoslavjanskych narodov SSSR. In *Etnografyčeskoje obozrenyje*, 1985, č. 3, s. 12.
- ČERNÝČKO, Stepan a MELNYK, Svitlana. Movna polityka v Radjanskij Ukraini. In VEHEŠ, Mykola a FEDYNEC, Čilla, eds. *Zakarpattja 1919 – 2009 rokiv: istorija, polityka, kultura*. Užhorod: Lira, 2010, s. 668-671.
- HAJNIŠ, Josif. Slovaks Zakarpattja – istorija i súčasnosť. In *Čechy i Slovaky v Ukraini*. Užhorod: UŽNU, 2018, s. 143-154.

- JANESICK, Valerie J. Oral History, Life History and Biography. In TRAINOR, Audrey A. and GRAUE, Elizabeth, eds. *Reviewing Qualitative Research in the Social Sciences*. New York; London: Routledge, 2013, s. 151-165.
- LAYER, Oleksander. Zminy demografického a etnického zloženia a etnických štruktúr naselenej súčasnosti Zakarpattia. In LAYER, Oleksandr a MAKARA, Mykola, eds. *Carpatia: Aktualni pytannja istoriji, istoriohrafiji i kultury krajini Centralnoji i Pivdenno-Schidnoji Jevropy*. Užhorod: UŽDU, 1993, s. 237-246
- LAVRYNENKO, Hanna. Spilnist' „radjanskij narod“ jak universalna polityčna identyčnist' hromadjan SRSR. In *GRANI*, 2019, roč. 22, č. 11., s. 5-14. <https://doi.org/10.15421/10.15421/171993>
- LENOVSKÝ, Ladislav. The Relation of Language, Culture, and Identity in the environment of Ethnic Minorities. In *Slavica Slovaca*, 2017, roč. 53, č. 3-4, s. 243-251.
- LEŇO, Pavlo. Etnična homogenizácia miskoho naselennja Zakarpattia v roky druhoji svitovoji vijny ta radjanskij period. In *Naukovyj visnyk UŽNU*, 2019, roč. 40, č. 1, s. 55-60.
- LUŽNÝ, Dušan a VÁNĚ, Jan. Koncept kolektivní paměti – základní východiska a závěry. In *Historický časopis*, 2017, roč. 65, č. 4, s. 577-590. <https://doi.org/10.31577/histcaso.2017.65.4.1>
- MAKARA, Mykola. I radošči, i boli navpil. In MAKARA, Mykola a MYHOVYČ, Ivan, eds. *Karpatamy poridneni. Istoryčnyj narys ukrajinsko-slovackych etnopolityčnych ta etnokulturnych vidnosyn*. Užhorod: Patent, 1999, s. 65-80.
- MAKARENKO, Julija. Socialno-polityčni čynnyky deržavnoji etnopolityky (dr. pol. XX st.). In *Naukovi zapysky*, 2008, roč. 41, s. 104-114.
- MALEC, Oleksandr. Etnični procesy Slovakiv Zakarpattia v 40-80 r. 20. st. In VEHEŠ, Mykola, ed. *Carpatia: Aktualni problemy ukrajinskoj politolohiji*. Užhorod: UŽNU, 2003, č. 25, s. 208-212. <https://doi.org/10.1111/1467-8748.00396>
- MALEC, Oleksandr. Etničnyj sklad naselennja ta etnični procesy na Zakarpatti v 1945 – 1990 rr. In BALAHURI, Eduard; ZADOROŽNYJ, Volodymyr; KYRČIV, Roman a TYVODAR, Mychajlo, eds. *Carpatia: Etnični ta istoryčni tradyciji naselennja Ukrajinskych Karpat kincja 18 – 20 st.* Užhorod: Patent, 1999, s. 94-119.
- MALEC, Oleksandr. Etnopolityčni procesy na Zakarpatti (1950 – 1991 rr.). In *Naukovyj visnyk UŽNU*, 2002, č. 7, s. 83-88.
- MICHALÍK, Boris. Etnická identita a jej stimulácia v prostredí etnických minorít. In BITTNEROVÁ, Dana a MORAVCOVÁ, Miriam, eds. *Etnické komunity: Kontinuita kulturní reprodukce*. Praha: FHS, Univerzita Karlova, 2012, s. 93-102.
- MINAROVA-BANJAC, Cindy. Collective Memory and Forgetting: A Theoretical Discussion. In *Centre for East-West Cultural and Economic Studies*, 2018, č. 16, s. 3-39.
- OFICYNKYJ, Roman. Demografická dynamika i nacionalna svidomist'. In VEHEŠ, Mykola a FEDYNEC, Čilla, eds. *Zakarpattia 1919 – 2009 rokiv: istorija, polityka, kul'tura*. Užhorod: Lira, 2010, s. 297-300.
- OFICYNKYJ, Roman. Rusyfikacija. In VEHEŠ, Mykola a FEDYNEC, Čilla, eds. *Zakarpattia 1919-2009 rokiv: istorija, polityka, kul'tura*. Užhorod: Lira, 2010, s. 293-296.
- OFICYNKYJ, Roman. Školy, doškiľni ta pozaškiľni zaklady. In VEHEŠ, Mykola a FEDYNEC, Čilla, eds. *Zakarpattia 1919 – 2009 rokiv: istorija, polityka, kul'tura*. Užhorod: Lira, 2010, s. 344-349.
- OFICYNKYJ, Roman. Trudova mobilizacija u Donbas. In VEHEŠ, Mykola a FEDYNEC, Čilla, eds. *Zakarpattia 1919 – 2009 rokiv: istorija, polityka, kul'tura*. Užhorod: Lira, 2010, s. 290-291.

- OKAMURA, Jonathan Y. (v preklade od BURZOVÁ, Petra a JAKOUBEK, Marek). Situační etnicita. In JAKOUBEK, Marek, ed. *Teorie etnicita. Čítanka textů*. Praha: Slon, 2016, s. 452-465.
- ŠMIGEL, Michal. „Do Sovietskeho zväzu ľahko, späť cesty niet...“. In *Pamät' národa*, 2017, roč. XIII, č. 3, s. 3-26.
- ŠUBRT, Jiří. Antinomie sociální paměti. In *Sociológia*, 2011, roč. 42, č. 2, s. 133-157.
- VOVKANYČ, Ivan a SVEŽENCEVA, Oksana. Slovaky Zakarpattja v radjansko-čechoslovackych optacijnych procesach u 1945 – 1947 rokach. In LICHTEJ, Ihor, ed. *Slovaky i Zakarpattja*. Užhorod: Lira, 2013, s. 129-137.